

KAMU KURUMLARINDA SANAL KAYTARMA OLGUSUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ¹

EVALUATION OF CYBERLOAFING PHENOMENON IN PUBLIC INSTITUTIONS

Adnan KARATAŞ*, **Salih Börteçine AVCİ****

* Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, adnan.karatas@atauni.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, savci@atauni.edu.tr

ÖZ

Son yıllarda meydana gelen teknolojik gelişmeler, toplumsal yaşamda büyük değişikliklerin yaşanmasına neden oldu. Özellikle Bilgisayar ve İnternet teknolojilerinin iş yaşamında kullanımı, hem kurumlar hem de bireyler açısından önemli avantajlar sağlamıştır. Kamu ve özel sektör kurumlarında bu teknolojilerinin kullanımının artması, sağlamış olduğu faydaların yanı sıra çalışanlarda çeşitli davranışların oluşmasına neden olmuştur. Sanal Kaytarma olgusu, teknolojik gelişmelere ile birlikte çalışma hayatına giren davranışlardan biridir. Sanal Kaytarma, çalışanların iş saatleri içerisinde Bilgi İletişim Teknolojilerini ve İnterneti iş dışı amaçlarla kullanmasıdır. Bu çalışmanın temel amacı, Kamu kurumlarında insan kaynaklarını doğrudan etkileyen Sanal Kaytarma olgusunu değerlendirerek, bu konuda kamu yöneticileri için farkındalık oluşturmaktır. Bu kapsamda ulusal ve uluslararası yazında yer alan Sanal Kaytarma konusuyla ilgili 60 akademik yayın, 24 farklı kritere göre analiz edilmiştir. Bu analiz neticesinde elde edilen sonuçlardan yola çıkarak; Sanal Kaytarma olgusuna yönelik çeşitli çıkarımlar yapılmıştır. Yapılan bu çıkarımlar, hem gelecekte bu konuyla ilgili yapılacak akademik çalışmalar hem de kamu kurumu uygulamaları açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sanal Kaytarma, İş Dışı İnternet Kullanımı, Sanal Kaytarma Yönetimi

Jel Kodları: D23, M12, O10, O15

ABSTRACT

The technological developments that have taken place in recent years have led to great changes in social life. In particular, Computer and Internet technologies have provided significant advantages in terms of both institutions and individuals in business life. The increase in the use of these technologies in public and private sector institutions, as well as the benefits it has gained, has led to various behaviors in employees. The Cyberloafing phenomenon is one of the behaviors that enter the working life with technological improvements. Cyberloafing is employees' usage of Information Communication Technologies and Internet for non-work related objectives during the work hours. The main aim of this study is to bring the attention to the Turkish public administration community on Cyberloafing phenomenon, which directly affects the human resources of the institutions. In this context, 60 academic publications on the topic of Cyberloafing in the national and international literature have been analyzed according to 24 different criteria. As a result of the results obtained from this analysis; various inferences are made about the Cyberloafing phenomenon. These inferences are important both in terms of academic studies in the future and public institutional practices.

Keywords: Cyberloafing, Use the Internet for Non-Working Purposes Cyberloafing Management

Jel Codes: D23, M12, O10, O15

¹ Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi tarafından 1-4 Kasım 2017 tarihleri arasında düzenlenen 15. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu'nda sunulan aynı isimli bildiridir.

1. GİRİŞ

Son yıllarda, dünyadaki birçok gelişimi tetikleyen büyük teknolojik gelişmeler yaşandı. Bilgi çağıyla birlikte İnternet ve Bilişim Teknolojileri hem kişisel hem de iş hayatının kaçınılmaz birer parçası haline geldi. Üstelik bu teknolojiler, hem bireylere hem de kurumlara birçok yönden kolaylık sağladı. Ancak bu faydalarla birlikte çeşitli olumsuzluklar da ortaya çıkmıştır. Bilgi teknolojilerinin güvenlik zafiyetleri, gizlilik ihlalleri ve çalışanların bu teknolojileri iş dışı amaçlarda kullanmaları, ortaya çıkan olumsuzluklardan bazılarıdır.

Sanal Kaytarma kavramı, Siber Bilimlerin ve özellikle İnternetin iş yaşamında kullanılmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Bu kavramın ortaya çıkmasında “The New York Daily News” gazetesinde çıkan yazılar etkili olmuştur. Bu kavramı oluşturan “Kaytarma” kavramı Türkçe’de “bir işi yapmaktan kaçınma” anlamına gelmektedir (Türk Dil Kurumu, 2011). Nitekim bu eylemlerin bilgisayar bileşenleri ve internet kullanımı yoluyla yapılması, “*Sanal Kaytarma/Aylaklık*” kavramını ortaya çıkarmıştır.

Sanal Kaytarma, çalışanlarının bilinçli olarak, çalıştıkları kurumun internet erişimini ve bilgisayarlarını, görevleri ile ilgili olmayan işlerde kullanmasıdır (Lim, 2002). Sanal Kaytarma olgusu hem kamu hem de özel sektör kurumları açısından oldukça önemli bir konudur. Nitekim bu konu, kurumların sahip oldukları en değerli kaynak olan insan kaynaklarını doğrudan etkilemektedir. Hem özel hem de kamu kurumlarında yürütülen işlemlerde internetin ve bilgi teknoloji cihazlarının kullanımının hızlı bir şekilde yaygınlaşması; çalışanların iş saatlerinde bu imkânlardan istifade ederek işleri dışında konularla ilgilenmelerine yol açabilmektedir. Nitekim kurumlar, belirlemiş oldukları hedeflere ulaşabilmek için hem bilgi iletişim teknolojilerini hem de insan kaynaklarını etkin bir şekilde kullanabilmelidir. Ancak çalışanların bilgi iletişim teknolojilerinin asıl amaçları

dışında kullanması, bu durumu zorlaştırmaktadır.

Sanal Kaytarma olgusu görünüş itibariyle, hem kurum hem de çalışanlar açısından oldukça olumsuz sonuçları bünyesinde barındırmaktadır. Üstelik hukuki açıdan bakıldığında Sanal Kaytarma davranışında bulunan çalışanlara karşı çeşitli yaptırımlar bulunmaktadır. Özellikle özel sektör kurumlarda gerçekleştirilen sanal kaytarma davranışları, iş sözleşmesinin feshi gibi birçok yaptırıma neden olmaktadır. Ancak sanal kaytarma davranışı olarak nitelendirilen bazı davranışların (online haber okumak, iş dışı mail atmak vb.) çalışanlar açısından olumlu sonuçlarının olduğunu söylenmektedir. Bu tür davranışları sergileyen çalışanların, kendilerini geliştirdikleri, kısa süreli olarak dinlendikleri ve sosyal ağlar kurarak yapmış oldukları işleri daha etkin yapabildikleri iddia edilmektedir. Bu iddialarda bulunanlar, “dinlendirici sanal kaytarma” ve “öğretici sanal kaytarma” (Anandarajan, Devine ve Simmers, 2004; Anandarajan ve Simmers, 2004) gibi sanal kaytarma türlerinin olduğunu vurgulamaktadırlar.

Uluslararası alanda sanal kaytarmanın olumu/olumsuz yönlerine yönelik tartışmaların olduğu geniş bir literatür bulunmaktadır. Türkçe literatürde ise bu konunun çok fazla irdelenmediği ve oldukça yeni bir konu olduğu görülmektedir. Ayrıca Türkçe literatürde bu konunun çoğunlukla İşletme bilimi çerçevesinde değerlendirildiği görülmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalar çoğunlukla sanal kaytarma davranışına bireyleri yönlendiren sebeplerin belirlenmesi ya da sanal kaytarma olgusunun sonuçlarının belirlenmesine yöneliktir.

Bu çalışma kapsamında sanal kaytarma olgusu farklı yönleri itibariyle incelenerek, konunun önemi vurgulanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla ulusal ve uluslararası literatürde Sanal Kaytarma (Cyberloafing, Cyberslacking vb.) konusu üzerinde yapılan

akademik çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışmalar, Özen (2000) tarafından geliştirilen yirmi dört kriter göz önüne alınarak analiz edilmiştir. Kullanılan kriterler; araştırmaların tasarım aşamalarını, veri toplama aşamalarını ve veri analizi aşamalarını içermektedir. Böylelikle Sanal Kaytarma konusunun hangi yönlerinde daha fazla araştırma yapıldığı ve hangi yönlerinde araştırma yapılmaya ihtiyacı olduğunun tespit edilmeye çalışılmıştır.

2. SANAL KAYTARMA OLGUSUNUN TEORİK ARKA PLANI

2.1. Sanal Kaytarma Olgusunun Tanımı

Literatürde genellikle “Sanal Kaytarma” (*Cyberloafing*) şeklinde ifade edilen bu olgunun, bireylerin işten kaytarma davranışlarının yeni bir türü olduğu (Askew ve diğ., 2014: 510) ve sapkın iş davranışlarından türediği (Kim ve Byrne, 2011: 2272) öne sürülmektedir. Ayrıca bu olgu, ulusal literatürde; “Sanal Aylaklık” (Demir ve Seferoğlu, 2016), “Siber Kaytarma” (Candan ve İnce, 2016), “Siber Aylaklık” (Serttaş ve Şimşek, 2017) ve “Sanal Tembellik” (Genç ve Aydoğan, 2016) gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Uluslararası Literatürde ise genellikle “Cyberloafing” (Lim ve Chen, 2012), “Cyberslacking” (Block, 2001), “Cyberbludging” (Blanchard ve Henle, 2008), ve “Cyberdeviancy” (Weatherbee, 2010) gibi kavramlar ile ifade edilmektedir.

Genel bir tanımıyla Sanal Kaytarma, çalışanların kurumlarının Bilgi İşlem Sistemlerini ve İnternet bağlantısını çalışma süreleri içerisinde kişisel amaçları için kullanmasıdır (Lim, 2002: 675). Bir diğer tanımıyla Sanal Kaytarma, bireylerin çalışma ortamları içerisinde kurumların sağlamış olduğu internet ve e-posta imkânlarını kişisel amaçları için kullanmasıdır (Bock ve Ho, 2009: 124). Diğer bir tanımda ise Sanal Kaytarma, gönüllü olarak, bireylerin çalışma ortamı içerisinde ve çalışma saatleri dahilinde, kurumların kaynaklarından faydalanarak, yapmaları gerek iş faaliyetleri dışındaki

“online web” faaliyetleridir (Anandarajan ve Simmers, 2004: 19). İnternet siteleri üzerinden haber okumak, alışveriş yapmak, borsa ve yatırım işlemleri yapmak, sosyal medya ve sohbet sitelerine girmek, yeni iş aramak, kişisel e-posta göndermek/almak, bahis sitelerine girmek, müzik dinlemek sanal kaytarma davranışlarından bazılarıdır (Lim ve Teo, 2005; Blanchard ve Henle, 2008; Griffiths, 2010). Sanal kaytarma davranışı olarak nitelendirilen bu davranışların ortak ve noktaları; 1- Bu davranışların bilinçli ve istekli olarak yapılması, 2- İnternet ve Bilgisayarların kişisel amaçlar için kullanılması, 3- Bu davranışların çalışma süreleri dâhilinde yapılmasıdır (Lim, 2002: 677).

Ancak bu tanımlamalarda açık bırakılan bir nokta bulunmaktadır. Sanal Kaytarma tanımlamalarında çalışanların “kurum internetini ve bilgisayarını” kullanması vurgusu yapılmaktadır. Ancak teknolojik gelişmeler göz önüne alındığında Sanal Kaytarmanın yalnızca kurum internet ve bilgisayar kullanımı yoluyla değil, kişisel internet ve bilgi iletişim cihazları ile yapılması ihtimali de bulunmaktadır. Dolayısıyla Sanal Kaytarma olgusunun daha geniş yorumlanmasında fayda vardır. Ayrıca hangi davranışların Sanal Kaytarma davranışları olarak nitelendirileceği konusunda kurum yöneticilerinin bakış açıları önemi kazanmaktadır. Tüm bu değerlendirmelerden yola çıkarak Sanal Kaytarma olgusunu *çalışanların, çalışma saatleri içerisinde, kendilerinin veya kurumun internet ve bilgisayar ekipmanları kullanarak, kurum yöneticilerine ve kurum yönetmeliğine göre “iş dışı” kabul edilen ve kişisel amaç taşıyan davranışları yapması* şeklinde tanımlayabiliriz.

Ulusal literatüre ilk defa Özkalp, Aydın ve Tekeli (2012) tarafından yapılan çalışma ile girdiği gözlemlenen Sanal Kaytarma olgusu, ulusal literatürde henüz ilk dönemlerini yaşamaktadır. Bu sebepten dolayı konuyla ilgili olarak yapılan çalışmaların sayısı ve çeşitliliği henüz düşük seviyededir. Ancak konuya olan ilginin artması ve uygulamada karşılaşılan sanal kaytarma sorunlarının gün yüzüne

çıkmasıyla birlikte; yapılacak çalışmaların sayısının ve çeşitliğinin de artması beklenmektedir. Uluslararası literatürde ise bu konu nispeten daha çok irdelenmiş ve gelişim kazanmış durumdadır. Özellikle konuya ilişkin keşifsel araştırmaların sayısının fazla olması, konunun uluslararası alanda zenginleşmesine katkı sağlamıştır. Özellikle Sanal Kaytarmanın “Örgütsel Davranış” konuları kapsamında irdelenmesi ve Sanal Kaytarmanın çeşitli yönlerinin ve türlerinin ortaya atılması ile birlikte konuyla ilgili daha ayrıntılı deneysel ve betimsel çalışmaların yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Nitekim böylelikle hem ilgili literatüre katkı sağlanabilecek hem de kurumların uygulamalarına katkı sağlayacaktır. Burada ifade edilmeye çalışılan, kurumlarda sanal kayıtarma olgusunun ortada kaldırılması olmayıp; kurumun etkinliği ve verimliliği ile çalışanların beklentileri ve kaygıları arasında dengenin oluşturulabilmesidir (Askew ve diğ., 2014: 510). Bu noktada Sanal Kaytarma olgusunun tanımının oldukça iyi yapılıp, konunun tanımlanabilir bir konuma oturtulması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle ilk olarak Sanal Kaytarma olgusunun kurumlar açısından bir “sorun” mu yoksa “fırsat” mı olduğunun belirlenmesi gerekir.

İlgili literatürde sanal kaytarmanın kurumlar açısından yararları ve zararları konusunda iki farklı yaklaşımın bulunmaktadır (Blanchard ve Henle, 2008: 1069; Örcü ve Yıldız, 2014: 100; Aghaz ve Sheikh, 2016: 52). Bu iki yaklaşımdan birincisine göre Sanal Kaytarma, bireysel ve örgütsel performansın düşmesine neden olan ve örgütlerin kaynaklarının verimsiz kullanılmasına neden olan bir olgudur (Mills ve diğ., 2001; Greenfield ve Davis, 2002; Weatherbee, 2010; Genç ve Aydoğan, 2016). Konuya diğer taraftan bakan araştırmacılar ise sanal kaytarmayı ne tümüyle olumsuz olduğunu öne sürüyorlar ne de önemsiz bir konu olduğunu ifade ediyorlar (Blanchard ve Henle, 2008: 1069). Sanal Kaytarma olgusuna nispeten olumlu yönden bakan araştırmacılar, çalışanların iş yerinde

internet kullanmalarının bu bireylerin yaratıcılıklarını geliştireceğini, esneklik sağlayacağını, işleri gereği karşılaştığı bireylerle iyi ilişkiler geliştirmesini sağlayacağını ve öğrenme ortamının oluşmasını sağlayacağını öne sürmektedirler (Block, 2001; Greenfield ve Davis, 2002; Anandarajan ve diğ., 2004; Anandarajan ve Simmers, 2004).

Nitekim sanal kayıtarma olgusunun tanımlarından yola çıkarak; sanal kayıtarma olgusunun tek tipte olmadığını (Blanchard ve Henle, 2008) bundan dolayı sanal kayıtarma türlerinin ayrıntılı olarak tespit edilmesi gerektiğini ifade etmeliyiz. Ayrıca kurumlarında yapılan işlerin niteliği her kurumda farklılık gösterebilmektedir. Bundan dolayı, sanal kayıtarma davranışlarının, her kurumda ve bu kurumların her biriminde farklılık gösterebileceği göz önüne alınmalıdır. Bu sebepten dolayı kurumların İş Tanımı ve İş Analizlerini eksiksiz yapması Sanal Kaytarma davranışlarının tanımlanmasında büyük kolaylık sağlayacaktır.

2.2. Sanal Kaytarma Olgusunun Hukuki Boyutu

Sanal Kaytarma olgusuna yönelik yapılan değerlendirmelerin genelinde bu olgunun “üretkenlik karşıtı” niteliğinde davranışları barındırdığı ifade edilmiştir (B. Yıldız ve Yıldız, 2015). Özellikle Robinson ve Bennett (1995) tarafından Sanal Kaytarma olgusuna yönelik yapılan “önemsiz üretkenlik karşıtı davranış” nitelendirmesi birçok araştırmada karşımıza çıkmaktadır (Lim, Teo ve Loo, 2002; Blanchard ve Henle, 2008). Nitekim Sanal Kaytarma olgusunun kurumlara yönelik çeşitli etkilerinin olması, konuya hukuki boyutu ile bakmayı gerektirmektedir. Çünkü belli amaçlar doğrultusunda oluşturulan kurumların bu amaçları gerçekleştirebilmek için sahip olduğu temel kaynağı (insan kaynakları) etkili şekilde kullanması gerekmektedir. Kurumlar bunu yaparken çalışanlarından optimum düzeyde faydalanmayı hedeflemektedir. Dolayısıyla çalışanların etkin bir şekilde çalışması için çeşitli önlemler ve kurallar ortaya

koyulmaktadır. Ülkemizde 4857 sayılı İş Kanunu ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu hem özel hem de kamu kurumlarında çalışan bireylerin davranışlarının düzenlenmesinde önemli roller oynamaktadır. Ancak “Sanal Kaytarma” kavramı hukuk yazını içerisinde yer almamakla birlikte (B. Yıldız ve Yıldız, 2015) “iş dışı internet kullanımı” ve “iş dışı amaçlarla bilgi teknolojileri kullanımı” konuları hukuk yazınında ve dava içeriklerinde yer almaktadır.

Devlet Memurları Kanunu’nun (DMK) 125. Maddesinin B fıkrasının E bendine göre; “*Devlete ait resmi araç, gereç ve benzeri eşyayı özel işlerinde kullanmak*” fiilini işleyen devlet memurlarına “kınama” cezası verilmektedir. Nitekim kamu çalışanlarının kullanmakta oldukları internet ve bilgisayarın kişisel amaçlarla iş dışı kullanılması bu disiplin cezasını gerektirmektedir. Üstelik kamu çalışanı devlete ait bu imkânları “kişisel çıkar sağlamak” amacıyla kullanırsa; DMK’nın aynı maddesinin C fıkrası uyarınca “aylıktan kesme” cezasının verilmesi gerekmektedir. Ayrıca kamu çalışanlarının iş saatleri içerisinde kendilerine ait internet ve bilgi iletişim teknolojilerini kullanması ise DMK’nın aynı maddesinin A fıkrası uyarınca “uyarma” cezası verilmesini gerektirmektedir. Nitekim bu disiplin cezalarını gerektiren eylemlerin tekrarının yapılması durumunda; bu eylemleri yapan memura bir üst ceza verilmesi gerekmektedir.

Sanal Kaytarma davranışlarının değerlendirilmesi noktasında bir diğer önemli kanun ise 4857 sayılı İş Kanunu’dur. İş kanununun 25.maddesinin 2.fıkrasının H bendine göre “*İşçinin yapmaktan ödevli bulunduğu görevleri kendisine hatırlatıldığı halde yapmamakta ısrar etmesi*” durumunun gerçekleşmesi durumunda işverene, “*işçinin iş sözleşmesini tazminatsız fesih etme*” hakkı doğmaktadır. Ancak bu noktada çalışanın yaptığı fiilin kurum yöneticisi tarafından sanal kaytarma olarak kabul etmesi ve bu eylemin çalışma saatleri içerisinde yapılmaması gerektiğinin çalışana

bildirmesi gerekmektedir. Diğer taraftan çalışanın yaptığı Sanal Kaytarma davranışlarından dolayı çalışma ortamındaki uyum ve işleyiş bozuluyor ise İş Kanununun 18.maddesine göre işverenin fesih hakkı doğmaktadır.

Yukarıda ifade edilen kanun maddelerine dayalı olarak Yargıtay’ın vermiş olduğu dava kararlarında iddia edilen eylemlerin işveren ya da yönetici tarafından kanıtlanması (2010/14752 sayılı karar) talep edilmektedir. Nitekim bu iddianın kanıtlanması durumunda ise Yargıtay iş sözleşmesinin feshine karar vermektedir. (örn. 2008/29779 sayılı karar) (B. Yıldız ve Yıldız, 2015). Bir üst yargı kuruluşu olan Yargıtay’ın vermiş olduğu bu kararlar, iş sözleşmelerinin ve etik kuralların ihlal edilmesi durumunda; geçerli bir fesih nedeninin doğduğunu ifade etmektedir. Ancak Sanal Kaytarma konusunda yasalarda açık hükümlerin yer almamasından dolayı, yöneticilerin değerlendirmelerinin büyük önemi bulunmaktadır.

2.3. Sanal Kaytarma Sınıflandırmaları

Sanal Kaytarma konusunda çalışma yapan araştırmacıların bir kısmı, sanal kaytarmanın hem kurumlar hem de çalışanlar için olumsuz yönlerinin olduğunu ve bu olgunun hem örgütü hem de bireyleri hukuki açıdan çeşitli yaptırımlarla karşı karşıya bırakacağını ifade etmektedir (Block, 2001). Diğer taraftan bazı araştırmacılar ise sanal kaytarmanın, çalışanlar için yeni fırsatlar ortaya çıkardığını, çalışma ortamının daha yaratıcı, esnek ve öğrenmeyi kolaylaştırıcı bir hale gelmesini sağladığını öne sürmüşlerdir (Stanton, 2002; Anandarajan ve diğ., 2004; Anandarajan ve Simmers, 2004). Araştırmacıların Sanal Kaytarma olgusuna bakış açılarından yola çıkarak bir karşılaştırma yapıldığında iki farklı yaklaşımın olduğu görülmektedir. Yaklaşımlardan birine göre sanal kaytarma, hem kurumlar hem de bireyler açısından zararlı etkileri olmasından dolayı mücadele edilmesi gereken bir olgu iken; diğer yaklaşıma göre bu olgu, kimi durumda

çalışanların verimliliğini artırmaktadır (Blanchard ve Henle, 2008). Araştırmacıların konuya farklı yönlerden bakması, farklı sanal kaytarma tipolojilerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Sanal Kaytarma olgusu ile ilgili yapılan sınıflandırmalardan literatürde genellikle kabul edilen ve saha araştırmalarına konu olan sınıflandırma, Blanchard ve Henle (2008: 1076) tarafından ortaya atılan sınıflandırmadır. Blanchard ve Henle (2008: 1067) önemsiz (minor) ve önemli (serious) olmak üzere iki çeşit sanal kaytarma çeşidi olduğunu öne sürmüşlerdir. Önemsiz sanal kaytarma davranışları, çalışanların iş saatleri dâhilinde kişisel e-posta göndermesi/alması ve haber ve finans sitelerini takip etmesi davranışlarını içermektedir (Blanchard ve Henle, 2008). Ayrıca önemsiz sanal kaytarma davranışları, özel telefon görüşmeleri ve kısa süreli gazete okuma gibi göz yumulabilecek davranışları da kapsamına rağmen; bu davranışlar tümüyle uygun kabul edilen davranışlar değildir (Ünal ve Tekdemir, 2015: 99). Önemli sanal kaytarma faaliyetleri ise, internet üzerinden müzik/film indirmek, bahis/kumar sitelerine girmek, çevrimiçi mesajlaşma sitelerine girmek gibi faaliyetleri içermektedir (Blanchard ve Henle, 2008). Blanchard ve Henle (2008) tarafından geliştirilen iki boyutlu ölçekten (önemli-önemsiz sanal kaytarma) yola çıkarak birçok saha çalışma yapılmıştır. Nitekim ülkemizde bu konuda yapılan saha çalışmalarının birçoğunda bu ölçekten yararlanılmıştır (Örücü ve Yıldız, 2014). Ayrıca Blanchard ve Henle (2008) her bir sanal kaytarma türünün farklı öncüllerine sahip olduğunu öne sürmektedir. Bu öncüllerin bireysel, kurumsal ve durumsal olmak üzere üç guruba ayrılacağını ifade etmişlerdir (Blanchard ve Henle, 2008: 1070). Blanchard ve Henle (2008) tarafından yapılan bu sınıflandırma Robinson ve Bennett (1995: 570) tarafından yapılan siber aylaklık ayrımı ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca bu sınıflandırmada sanal kaytarma davranışlarının kişisel ve

örgütsel etkileri değerlendirilmiştir (Robinson ve Bennett, 1995).

Bir başka Sanal Kaytarma sınıflandırması Lim (2002) tarafından yapılmıştır. Yapılan bu sınıflandırmada Sanal Kaytarma davranışları, tarama/gezinme/görüntüleme (browsing) faaliyetleri ve e-mail gönderme/alma (E-mailing) faaliyetleri olmak üzere iki gruba ayrılmıştır (Lim, 2002: 685). Bu sınıflandırmanın temelinde sanal kaytarma faaliyetlerinin kontrol altına alınma oranı ve bunun için sarf edilen çabalar yer almaktadır (Lim ve Chen, 2009: 13). Ancak bu sınıflandırmanın, sadece bilgi iletişim teknolojilerinin kullanım şekillerine (tarama ya da e-posta) dayalı olduğu için ve sanal kaytarmanın sonuçlarına ilişkin değerlendirmeler yapılmadığı için eleştirilmektedir (Blanchard ve Henle, 2008). Ayrıca bu sınıflandırma oldukça az sayıda davranışı içermektedir. Nitekim kişisel çıkar sağlamak amacıyla yapılan sanal kaytarma davranışları bu sınıflandırmada yer almamıştır.

Sanal Kaytarma davranışlarının sınıflandıran bir diğer araştırmacı Van Doorn (2011) 4 çeşit sanal kaytarma türü olduğunu ifade etmiştir. Bu sınıflandırma temelinde bireyleri sanal kaytarma iten sebepler yer almaktadır. Bu sınıflandırmanın ilk çeşidi olan “kişisel gelişim davranışları” ile bireylerin kendilerini geliştirmek amacıyla sanal kaytarma davranışları gösterdiği öne sürülmektedir (Van Doorn, 2011: 22). Bu davranışların hem kurumlara hem de çalışanlara fayda sağladığı ifade edilmektedir. Bu grup davranışlar içerisinde bireylerin işleriyle ilgili tartışma guruplarına üye olması, kurs ve seminerlere kayıt olması, makale indirmesi, kurumları ile ilgili olarak internet üzerinden bilgi toplaması ve araştırma yapması gibi eylemler yer almaktadır (Anandarajan ve diğ., 2004). Böylelikle çalışanların daha bilgili olması ve farkındalık bilincini gelişmesi sağlanarak hem bireylere hem kuruma faydalı olması sağlanmaktadır (Anandarajan ve diğ., 2004: 70-72). İkinci tür davranışlar olan “yenileme davranışları”

ise bireylerin yeni fikirler toplaması ve kendilerine gelmesi amacıyla yaptıkları davranışları içermektedir (Van Doorn, 2011: 22). Bu tür davranışlar çalışanların mental açıdan rahatlamalarını ve dinlenmelerini sağlamaktadır. Üçüncü tür davranışlar “sapkın/suiistimal davranışları” ise çalışanların işlerini savsaklayarak işleri ile ilgi olmayan davranışları yapmasıdır (Van Doorn, 2011). Online oyun oynamak, yetişkin içerikli sitelere girmek, bahis/kumar sitelerine girmek bu tür davranışları kapsamaktadır (Anandarajan ve diğ., 2004). Bu tür davranışlar hem örgüte hem de bireylere olumsuz etkilere sahiptir. Son olarak “alışkanlık davranışları” ise çalışanların sanal kaytarma davranışlarını, bu davranışları alışkanlık edinmelerin dolayı yaptıklarını ifade etmektedir. Bireyler internet üzerinden bilgi toplamak veya sosyalleşme amacıyla internet alışkanlığı kazanabilmektedir (Young ve diğ., 1999). Ancak bu alışkanlığın üst seviyelere çıkması, bilimsel ve davranışsal yönleri olan bir klinik bozukluğa (internet bağımlılığı) neden olabilir (Young ve diğ., 1999).

2.4. Sanal Kaytarma Davranışlarının Nedenleri ve Sonuçları

Sanal Kaytarma olgusunun öneminin belirlenebilmesinde bu olguya etki eden faktörlerin ve bu olgunun sonuçlarının belirlenmesinin büyük önemi vardır. Nitekim kurumların insan kaynaklarını doğrudan etkileyen bu olguyu yönetebilmek için tanımının ve değişkenlerinin (neden-sonuç) tam olarak belirlenmesi gerekmektedir. Bu konudaki literatür incelendiğinde, yapılan birçok çalışmanın sanal kaytarmanın öncüllerini ve sonuçlarını belirlemeye yönelik olduğu ya da sanal kaytarma ile diğer değişkenlerin aralarındaki korelasyonları belirlemeye yönelik olduğu görülmektedir (Sheikh, Atashgah ve Adibzadegan, 2015). Yapılan çalışmalarda sanal kaytarma olgusunun “üretim karşıtı iş davranışı” veya “verimsiz iş yeri davranışı” niteliğinde kabullenilmesi, sanal kaytarmanın öncüllerinin ve sonuçlarının belirlenmesinde etkili olmuştur (Van

Doorn, 2011). Nitekim sanal kaytarmanın öncülleri ve sonuçları, “verimsiz iş yeri davranışları” ile ilgili daha öncesinde yapılan çalışmalardaki şekilde sınıflara ayrılmıştır (Van Doorn, 2011: 9).

Van Doorn (2011) yapmış olduğu çalışma ile Sanal Kaytarmanın nedenlerini ve sonuçlarını belli bir şablona oturmasını sağlamıştır. Bu çalışmada Sanal Kaytarmanın nedenleri; örgütsel, kişisel ve durumsal/görevsel olarak üç grupta toplanmıştır (Van Doorn, 2011). Ayrıca bu davranışlarının sonucunu görevsel ve kişisel bir boyut çerçevesinde; verimlilik kaybı, iş performansı ve iş yükümlülüğü olduğunu öne sürmüştür (Van Doorn, 2011: 9).

Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde; yapılan bir çok çalışmada Van Doorn (2011) tarafından yapılan bu sınıflandırmanın belli bir kısmının test edildiği görülmektedir. Nitekim Van Doorn (2011) Sanal Kaytarmaya neden olan faktörlerin kapsamını oldukça geniş ele alması, bu değişkenler arasındaki ilişkilerin varlığını test etmeyi gerekli kılmıştır. Ayrıca yapılan çalışmaların çoğunluğunda sanal kaytarma olgusunun bireysel faktörlerle olan ilişkiler araştırılmıştır (Özkalp ve diğ., 2012; Örucü ve Yıldız, 2014; Jandaghi ve diğ., 2015; Ünal ve Tekdemir, 2015; Aghaz ve Sheikh, 2016; H. Yıldız, Yıldız ve İyigün, 2016; Akbulut, Dönmez ve Dursun, 2017; Çavuşoğlu ve Palamutçuoğlu, 2017). Örgütsel faktörlere ilişkin araştırmalar henüz yeterli düzeyde değildir. Ayrıca sanal kaytarma olgusunun sonuçlarına ilişkin çalışmalar yeterli düzeyde gözükmemektedir. Nitekim Van Doorn (2011) yaptığı çalışmasıyla bu eksikliği vurgulamıştır.

Sanal Kaytarma olgusunun nedenlerini ve sonuçlarını belirlemeye yönelik olarak yapılan çalışmalarda Sanal Kaytarmanın çeşitleri (önemli-önemsiz sanal kaytarma vb.) kullanılmış olmasına karşın literatürde henüz kesinlik kazanmış bir yapı mevcut değildir. Diğer bir ifadesiyle hangi sanal kaytarma türünü hangi değişkenlerin etkilediği ve hangi sonuçlara yol açtığı

henüz kesinlik kazanmış değildir. Konuya ilişkin çalışmaların sayısının artması ile bu konu kesinlik kazanabilir.

3. SANAL KAYTARMA ARAŞTIRMASI

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma kapsamında ilk olarak Sanal Kaytarma olgusu kavramsal açıdan incelenmiştir. Ayrıca Sanal Kaytarma olgusuna yönelik bakış açıları ve hukuki boyutu değerlendirilmiş ve sanal kaytarmanın muhtemel nedenleri ve sonuçları incelenmiştir. Kavramsal açıdan yapılan değerlendirmelerin neticesinde ulusal ve uluslararası literatürde Sanal Kaytarma konusu ile ilgili olarak yapılan akademik çalışmalar (makale, bildiri ve tez) tespit edilmeye çalışılmıştır. Tespit edilen çalışmalar tek tek okunarak analiz edilmiş ve böylece Sanal Kaytarma konusundaki çalışmalarda üzerinde durulan ve durulmayan konular tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu çalışmaların “araştırma tasarımı”, “veri toplama” ve “veri analizi” evreleri incelenerek ulusal ve uluslararası çalışmaların aralarındaki farklılıklar belirlenmeye çalışılmıştır. Böylelikle Sanal Kaytarma konusuyla ilgili olarak ulusal literatürde yapılması gerekenler tespit edilmeye çalışılmıştır. Tüm bunlardan yola çıkarak Sanal Kaytarma olgusunun Kamu Yönetimi alan yazını içerisinde bilinirliğinin artması ve Kamu Yönetimi alanı açısından konunun öneminin farkına varılması amaçlanmıştır.

3.2. Araştırmanın Örneklemi

Araştırmanın örneklemi Sanal Kaytarma (Cyberloafing) konusunda yapılan akademik çalışmalar oluşturmaktadır. Ulusal literatürde “Sanal Kaytarma”, “Sanal Aylaklık”, “Siber Kaytarma”, “Siber Aylaklık” ve “Sanal Tembellik” kavramları *Scienccdirect*, *Ebsco*, *Ulakbim* ve *Yök-Tez* veri tabanlarında taratılmıştır. Son olarak *Google Scholar* tarama sayfasında yukarıdaki kavramlar taratılmıştır. Araştırma neticesinde 26 makaleye ve 6 teze ulaşılmıştır. Uluslararası alanda

yapılan çalışmaları tespit edebilmek için ise *Scienccdirect* ve *Ebsco* veri tabanlarında “Cyberloafing”, “Cyberslacking”, “Cyberbludging” ve “Cyberdeviancy” kavramları taratılmıştır. Konuya ilişkin uluslararası alandaki akademik çalışmaların sayısının oldukça fazla olması sebebiyle bu iki veri tabanı dışındaki eserler araştırma kapsamına alınmamıştır. Nitekim konuya ilişkin yapılan çalışmalarda en çok referans gösterilen yayınlar (Lim, 2002; Blanchard ve Henle, 2008; Lim ve Chen, 2012) bu veri tabanlarındaki eserlerden oluşmaktadır. Uluslararası literatürde ise 28 eser tespit edilmiş ve araştırmaya dâhil edilmiştir. Sonuç olarak bu çalışma kapsamında ulusal ve uluslararası literatürdeki “Sanal Kaytarma” konulu toplam 60 eser analiz edilmiştir.

3.3. Değerlendirme Ölçütleri

Ulusal ve Uluslararası literatürde tespit edilen eserler; *araştırma tasarımı*, *veri toplama ve veri analizi* boyutlarını içeren, Özen (2000) tarafından geliştirilen 24 kriter üzerinden analiz edilmiştir. Bu kriterler akademik bir çalışma yaparken izlenmesi gereken tüm aşamalar dikkate alınarak oluşturulmuştur (Özen, 2000: 4). Ayrıca bu boyutlar görünüş itibarıyla pozitivist yaklaşımı benimseyen eserlere yönelik olduğu düşünülebilir ancak boyutların alt ölçütlerinde bu duruma dikkat edilerek, pozitivist yaklaşımın bilimsel bilgiyi üretmede kullanılan biricik yöntem değil; yöntemlerden yalnızca biri olduğu göz önünde bulundurulmuştur. Nitekim Tablo 1’de yer alan kriter, incelenen çalışmaların farklı yöntemsel yaklaşımlardan ne derece faydalandığını belirlemeye yöneliktir. Üstelik Özen’in (2000) bu boyutları ve kriterleri oluştururken faydalanmış olduğu eserler (Burrell ve Morgan, 1979; Bailey, 1982; Neuman, 2014) bu çalışma kapsamında yeniden gözden geçirilerek hatasız analiz yapılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma kapsamında tespit edilen 60 ulusal ve uluslararası eser analiz edilirken ilk değerlendirilen ölçüt, çalışmanın nesnelci ya da öznelci yöntemsel varsayımlardan hangisine sahip olduğudur.

Nesnelci yaklaşım, doğa bilimlerinden kaynaklanan model ve metotlara üst seviyede bağlılığı ifade etmektedir (Burrell ve Morgan, 1979: 102). Ayrıca nesnelci bakış açısına göre niteliksel çalışmalar genellenebilir bilgi üretmemektedir (Özen, 2002: 25). Öznelci yaklaşımda ise temel amaç genellenebilir bilgi üretmek değildir. Öznelci yaklaşıma göre genellenebilir yasalar elde edilemez ve “Gerçeklik” tikel ve özgül durumdadır (Özen, 2002: 25).

İkinci kriter araştırmacının temel amacının belirlenmesidir. Araştırmaların amaçlarını; betimlemek, açıklamak veya betimlemek ve açıklamak olmak üzere üç ayrı sınıfa ayırabiliriz (Neuman, 2014). Temel amacı *betimlemek* olan araştırmalarda; konuyla ilgili kavramsal açıklamalarda bulunmaktadır. Ayrıca betimleme amacı güden araştırmalarda; hipotez testi yapılmaz, lakin kavramsal açıklamalardan yola çıkarak çeşitli hipotezler ortaya atılır. Temel amacı *açıklamak* olan araştırmalarda ise incelenen konu ve olgunun “ne” olduğundan ziyade bu olguya ilişkin “neden” ve “nasıl” sorularının cevapları aranmaktadır (Özen, 2002). Bu tür araştırmalarda genellikle çeşitli olgular arasında karşılaştırma yapılmakta ve nedensel ilişkilerin varlığı araştırılmaktadır. Temel amacı *betimlemek ve açıklamak* olan araştırmalarda ise hem olguları betimlemek hem de olgular arasındaki nedensel ilişkileri açıklamak amacı bulunmaktadır.

Araştırmaların misyonu, araştırmacının hangi amaçla yapıldığının araştırmayı yapan kişi/kişiler tarafından belirlenmesidir. Bu noktada yapılan çalışmaları, *kurama katkı sağlayan* ya da *uygulamayı yönlendiren* olarak ikiye ayırmaktadır (Neuman, 2014). Kurama katkı sağlamak amacıyla yapılan araştırmalarda uygulamaya yönelik öneriler sunma gayesi yoktur. Diğer taraftan uygulamaya yönelik araştırmalarda ise üzerinde araştırma yapılan konuyla ilgili uygulamadaki davranış ve düşünceleri yönlendirme amacı bulunmaktadır.

Araştırmaların tasarım aşamalarının belirlenmesine yönelik bir diğer kriter araştırmalarda hipotezlerin varlığıdır.

Özellikle Pozitivist gelenek ile yapılan araştırmalarda hipotez testleri, çalışma konusu içerisindeki çeşitli değişkenler arasında ilişkilerin test edilmesi ya da kuramlardan yola çıkarak oluşturulan modellerin test edilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Bu çalışma kapsamında da sanal kaytarmaya yönelik yapılan araştırmalarda ne oranda bu gelenek ile hareket edildiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmalarda ortaya atılan hipotezlere ilişkin bir diğer önemli husus ise hipotezlerin oluşturulma şeklidir. Literatürde genellikle kuramdan ampirik çalışmaya (klasik yaklaşım) ya da ampirik çalışmadan kurama (grounded/temellendirilmiş yaklaşım) şeklinde iki farklı hipotez geliştirme yöntemi bulunmaktadır (Neuman, 2014: 90-93). Klasik yaklaşımda, genellikle önceden oluşturulmuş bir teorisin varsayımları test edilirken; temellendirilmiş yaklaşımda ilk başta belli bir kuram olmayıp, hipotezler çalışma sürecinde oluşturulmakta ve elde edilen sonuçlar neticesinde bir kuram ortaya atılmaktadır (Neuman, 2014: 93). Temellendirilmiş yaklaşım genellikle nitel araştırmalarda kullanılmaktayken; klasik yaklaşım genellikle nicel araştırmalarda kullanılmaktadır (Neuman, 2014: 93). Ancak tüm nitel araştırmalarda temellendirilmiş yaklaşım ya da tüm nicel araştırmalarda klasik yaklaşım kullanılmaz. Temellendirilmiş yaklaşım araştırılan konunun kendine özgü niteliklerinin tespit edilmesi ve konuya ilişkin özelliklerin keşfedilmesini sağlaması bakımından oldukça önemlidir (Neuman, 2014). Bu sebepten dolayı incelenen araştırmalarda böyle yaklaşımların benimsenmesi, sanal kaytarma konusunun gelişimine katkı sağlayacaktır.

Araştırmacının tasarımı boyutu altında incelenen bir diğer konu, analiz edilen araştırmaların konusu ile ilgilidir. Ancak incelenen araştırmaların temel konusunun “Sanal Kaytarma” olması sebebiyle, bu kriter altında Sanal Kaytarma olgusuna yönelik yaklaşımlar değerlendirilmiştir. Araştırmacının konusunun ne olduğu kadar araştırma konularının kaynağı da önemlidir.

Nitekim ortaya çıkan her olgu ve bu olguya yönelik yapılan çalışmalar, üretildikleri ülkenin sosyo-ekonomik, politik ve kültürel değerlerini taşımaktadır (Barley ve Kunda, 1992; akt.Özen, 2000). Bu noktada incelenen çalışmalarda (özellikle ulusal çalışmalar) Sanal Kaytarma konusuna yönelik değerlendirmelerin ülkemiz özelinde mi yoksa evrensel boyutta mı düşünerek yapıldığına araştırılmıştır.

Tablo 1: Araştırma Kapsamında Kullanılan Kriterler (Özen, 2000: 13)

I. ARAŞTIRMA TASARIMI
<p>1. Araştırmanın yöntemsel varsayımı: 1- Nesnelci, 2- Öznelci</p> <p>2. Araştırmanın temel amacı: 1- Betimlemek (keşifsel araştırma), 2- Açıklamak (nedensel araştırma- karşılaştırmalı, deneysel), 3- Betimlemek ve açıklamak</p> <p>3. Araştırmanın misyonu: 1- Kurama katkı, 2- Kurama katkı ve uygulamayı yönlendirmek, 3- Uygulamayı yönlendirmek</p> <p>4. Hipotez testi: 1- Var (açıkça belirtilmiş), 2- Var (üstü kapalı), 3- Yok</p> <p>5. Hipotez geliştirme yaklaşımı: 1- Klasik yaklaşım (kuramdan ampirik çalışmaya), 2- Grounded yaklaşım (ampirik çalışmadan kurama)</p> <p>6. Araştırmanın incelediği konu: (Açık uçlu)</p> <p>7. Araştırma konusunun kaynağı: 1- Yabancı yazın veya uygulama, 2- Türk yazını veya uygulaması</p> <p>8. İncelenen olguların kültürlerarası geçirgenliğine ilişkin varsayımı: 1- Evrensel, 2- Göreli, 3- Hem evrensel hem göreli</p> <p>9. Analiz düzeyi: 1- Mikro (birey, grup), 2- Meso (örgüt/ler), 3- Makro (sektör/ler, toplum/lar)</p>
II. VERİ TOPLAMA
<p>10. Örneklem türü: 1- Olasılıklı örneklem (tesadüfî, sistematik, katmanlı, kümeleme), 2- Olasılıksız örneklem (kolayda, kota, boyutsal, yargısal, çıg), 3- Tam örneklem, 4- Bilinmiyor</p> <p>11. Örneğin niteliği: (Açık uçlu; örneğin, yönetici, kamu çalışanı, özel sektör çalışanı, öğrenci ...)</p> <p>12. Optimum örnek büyüklüğü: 1- Hesaplanmış, 2- Hesaplanmamış</p> <p>13. Veri toplama yöntemi: 1- Anket, 2- Görüşme, 3- Gözlem, 4- İkincil kaynaklar, 5- Karma</p> <p>14. Anketse, kullanılan ölçeğin kaynağı: 1- Yabancı ölçek aynen kullanılmış, 2- Yabancı ölçek uyarlanmış, 3- Yabancı ölçekle özgün sorular bütünleştirilmiş, 4- Özgün ölçek geliştirilmiş</p> <p>15. Ölçeğin güvenilirlik ve geçerlilik düzeyi: 1- Yurtdışındaki güvenilirlik/geçerlilik düzeyleri verilmiş, 2- Türkiye'deki güvenilirlik/geçerlilik düzeyleri verilmiş, 3- Hem yurtdışındaki hem Türkiye'deki güvenilirlik/ geçerlilik düzeyleri verilmiş</p> <p>16. Sosyal beğenilirlik etkisi: 1- Kontrol edilmiş, 2- Kontrol edilmemiş</p> <p>17. Anketin uygulanma yöntemi: 1- E-Posta yoluyla, 2- Elden (katılımsız), 3- Elden (katılımlı), 4- Bilinmiyor</p> <p>18. Görüşme yöntemi: 1- Planlı, 2- Yarı planlı, 3- Plansız</p> <p>19. Gözlem yöntemi: 1- Katılımsız, 2- Katılımlı</p> <p>20. İkincil veri yöntemi: 1- Literatür taraması, 2- Dokuman, 3- İstatistikler</p>
III. VERİ ANALİZ AŞAMASI
<p>21. Veri analiz yöntemi: 1- Niceliksel, 2- Niteliksel, 3- Niceliksel ve niteliksel</p> <p>22. Niceliksel analiz yöntemleri: 1- Tek değişkenli (ortalama, frekans, yüzde, ...), 2- İki değişkenli (korelasyon, Ki kare, Phi, t testi, ...), 3- Çok değişkenli (Çoklu Regresyon, Diskriminant analizi, Kovaryans analizi...)</p> <p>23. Niteliksel analiz yöntemleri: 1- Klasik yöntemler (ardışık yakınsama, tasvir yöntemi, analitik karşılaştırma, domain analizi, ideal tip analizi), 2- Yorumsamacı yöntemler (içerik analizi, söylem analizi, semiotik, konuşma analizi)</p> <p>24. İstatistiksel paket programları (SPSS, Lisrel, Amos vb.) kullanımı: 1- Kullanılmış, 2- Kullanılmamış</p>

Araştırma konusunun kaynağının belirlenmesi kriterine benzer olarak, çalışmaların *kültürlerarası geçirgenliğe* ilişkin yaklaşımları değerlendirilmiştir. Bu noktada incelenen çalışmaların evrensel mi görelî mi olduğu değerlendirilmiştir. Evrenselci yaklaşıma göre; belli bir toplumda üretilen kavram, model veya ölçekler, diğer toplumlarda toplumun kendine özgü yapısı göz önüne alınmadan doğrudan kullanılmaktadır (Adler, 1983). Görelî yaklaşıma göre ise kuramlar, kavramlar ve ölçekler her toplum için değişiklik gösterebilmektedir (Adler, 1983). Araştırma konusunun kaynağı incelenirken, sanal kaytarma olgusunun kendi ülkemiz açısından da önemli olup olmadığına vurgusu araştırılırken; kültürel görelilik kriteri altında, incelenen araştırmaların sanal kaytarma olgusunun öncüllerinin ve sonuçlarının ülkeler özelinde değerlendirilip değerlendirilmediği, teorik yaklaşımların doğrudan kabullenilip kabullenilmediği ve ölçeklerin kültürel farklılıklar açısından incelenip incelenmediği hususları incelenmiştir.

Araştırmanın tasarımı boyutu altında incelenen son kriter, çalışmanın analiz düzeyine ilişkindir. Sanal Kaytarma konusu İnsan Kaynakları Yönetimi alanını ilgilendiren bir konu olması sebebiyle; bu konuda yapılan çalışmaların analiz düzeylerinin birey seviyesinden başlayarak toplumlar düzeyine kadar uzanabileceğini söyleyebiliriz (Yurdusev, 2007: 4-6; Neuman, 2014: 494). Araştırmanın analiz düzeyleri, elde edilen sonuçlarla genelleme yapılabilmesi açısından önem taşımaktadır.

Eserlerin incelemesinde yararlanılan ölçegin ikinci boyutu, veri toplama aşamasına ilişkin bilgileri kapsamaktadır. Bu boyut altında 11 kriter göz önüne alınarak eserler incelenmiştir. Bu boyut altında yer alan kriterler (Tablo 1) genellikle ampirik çalışmalarda yararlanılan yöntemleri ve ampirik çalışmalara özgü özellikleri kapsamaktadır. Sanal Kaytarma konusundaki eserlerin genellikle ampirik çalışma olması sebebiyle, bu boyut altında yer alan kriterlerin ayrıntılı olarak incelenmeye ve veri toplamaya ilişkin

yapılan eksik yönler belirlenmeye çalışılmıştır. Böylelikle sanal kaytarmaya ilişkin yapılacak çalışmalara yol gösterici önerilerde bulunulmaya çalışılmıştır. Nitekim ampirik biçimde yapılacak olan araştırmanın sağlıklı sonuçlar verebilmesi için bu boyutta yer kriterlerin eksiksiz ve kabul edilebilir sınırlar içerisinde yapılması gerekmektedir.

Veri Toplama boyutu altındaki ilk kriter örnekleme türüdür. Araştırma kapsamındaki konu, olgu veya bireylerin tümünün oluşturduğu yapıya “evren” denilmektedir. Ampirik çalışmalarda evrenin tamamına ulaşma imkânını olmadığı durumlarda; bu evreni temsil edebilecek nitelikte ve nicelikte örneklem seçilmesi gerekmektedir (Sönmez, 2005: 22). Bilimsel araştırmalarda çalışmanın analiz düzeyine (mikro, meso, makro) ya da evrenin niteliğine (çalışanlar, suç çeteleri, tüm vatandaşlar, vb.) göre örnekleme yönteminin belirlenmesi gerekmektedir (Punch, 2005: 102). Literatürde birçok örnekleme türü bulunmakla birlikte, bu örnekleme çeşitleri genellikle olasılıklı ve olasılıksız örnekleme olmak üzere iki ayrı kategoriye ayrılmaktadır. Bu iki kategorinin temel farkı; olasılıklı örnekleme metodunda, evrende yer alan her bir ögenin örneklem gurubuna seçilebilmesi için eşit ihtimali varken, olasılıksız örnekleme metodunda evrendeki öğelerin seçilme ihtimali eşit değildir (Neuman, 2014). Olasılıklı örnekleme türleri, evrene ulaşma imkânlarının yüksek olduğu durumlarda kullanılması tavsiye edilen yöntemdir.

Örnekleme türünün belirlenebilmesinde; evrenin ve örneğin niteliği büyük önem taşımaktadır. Ayrıca örneğin niteliğinin çalışmanın sağlıklı sonuçlar vermesi açısından da büyük önemi vardır. Nitekim incelenecek konuyla ilgisi olmayan bireyler üzerinde çalışma yapılması yanıltıcı sonuçlar doğuracaktır. Örneğin sanal kaytarma çalışmasının; iş yerinde bilgisayar ve internet kullanamayan bireyler hakkında yapılması, hiç şüphesiz sağlıklı sonuçlar vermeyecektir. Ayrıca örneklemin niteliğinin belirlenmesi, yapılacak olan

tavsiyeleri/çözüm etkilemektedir.

önerilerini

sağlanabileceği çalışılmıştır.

değerlendirilmeye

Bir araştırma kapsamında toplanması planlanan verilerin tüm evreni temsil gücüne sahip olabilmesi için gerekli olan bir diğer kriter, örnek büyüklüğünün hesaplanmış olmasıdır. Evrende yer alan tüm öğelerin sayısının bilinmesi durumunda çeşitli istatistik formülleri (Krejcie ve Morgan, 1970) ile optimum örnek büyüklükleri hesaplanması yapılmaktadır. Bu hesaplamanın yapılması, hem araştırmanın sonuçlarının sağlıklı olmasına hem de araştırmacıya zaman ve maddi açıdan kolaylık sağlamaktadır. Nitekim bu kriterin analizi ile araştırmacıların genelleme yapma konudaki hassasiyetleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Veri toplama boyutunda kullanılan kriterlerden bir diğeri, veri toplama yöntemidir. Ampirik çalışmalarda verilerin toplanmasına yönelik kullanılan yöntemler genellikle; anket, görüşme, gözlem, ikincil kaynaklar ve bu yöntemlerden bazılarının karması şeklindedir. Ulusal ve uluslararası literatürdeki ampirik çalışmalarda genellikle anket yöntemi kullanılarak veri toplandığı görülmektedir. Anket yöntemi kullanılması, kimi zaman ciddi eleştiriler almış olmasına karşın; bu çalışmalardan elde edilen bulguların hem kurama hem de uygulamaya ciddi katkıları olmaktadır. Ancak sosyal bilimlerde anket yöntemi kullanılırken incelenmek istenen olguların zaman, mekân, kültür, birey, toplum vb. faktörlere göre değişim gösterebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim bu konulara dikkat edilerek yapılan anket çalışmaları, diğer yöntemlere göre daha somut sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır. Diğer taraftan Görüşme ve Gözlem yöntemleri, incelenen konular hakkında yeni durumların ve farklı bakış açılarının ortaya çıkarılmasında büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla sanal kaytarma konusunda yapılan çalışmalar analiz edilerek; hangi yöntemin daha çok kullanıldığı ve hangi yöntemlerin kullanılması durumunda, konuya ilişkin kuramsal ve/veya uygulamaya dönük katkı

Anket yönteminin Sanal Kaytarmaya ilişkin araştırmalarda oldukça rağbet gören bir yöntem olması sebebiyle; anket yöntemine ilişkin 4 alt kriter çerçevesinde eserlerin analizleri yapılmıştır. İlk olarak çalışmalarda kullanılan anketin kaynağı tespit edilmeye çalışılmış. İncelenen akademik çalışmalarda kullanılan ölçeğin kaynağı, yazarlar tarafından açıkça ifade edilmiştir. Nitekim araştırmacıların etik değerlere önem vermesi ve intihal yapmaktan imtina göstermeleri sebebiyle, kullanılan anketlerin kaynağı açık şekilde yazılmıştır. Ancak bu ölçeklerin doğrudan Türkçeleştirilerek mi kullanıldığı, uyarlanarak mı kullanıldığı, yabancı ölçeğe yeni sorular mı eklendiği, yoksa bütünüyle yeni bir ölçek oluşturulduğu tespit edilmesi gerekmektedir. Nitekim doğrudan Türkçeye çevrilerek uygulanan ölçeklerde, çeşitli ölçüm sorunları oluşabilmektedir. Sanal Kaytarma konusundaki çalışmalarda hangi yöntemin daha çok kullanıldığı tespit edildikten sonra bu yöntemle ilişkin değerlendirmeler yapılacaktır. Anket yönteminin kullanılmasına yönelik ikinci alt kriter ise ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik düzeylerine ilişkindir. Araştırmalarda belirlenen örneklem grubu için kullanılan ölçeğin geçerli ve güvenilir olması, sağlıklı sonuçlar için oldukça önemlidir (Punch, 2005: 95). Analiz edilen çalışmalarda bu konudaki hassasiyetler belirlenmeye çalışılmıştır. Anket yöntemi ile ilgili olarak bir diğer alt kriter sosyal beğenilirlik (social desirability) konusunun araştırmalarda göz önünde bulundurulup bulundurulmadığıdır. Sosyal beğenilirlik sorunu, örnekleme yer alan bireylerin kendi görüş ve düşüncelerinden ziyade toplumda kabul edilen ya da kendinden beklenen görüşleri yansıtmadır (Çalışkan, 2003). Bu sorun, yapılan çalışmaların sonuçlarını çarpıtan ve araştırmacıyı farklı değerlendirmeye yapmaya sürükleyen ciddi bir sorundur. Analiz edilen çalışmalarda bu sorunun oluşmamasına veya çözümüne yönelik olarak araştırmacıların hassasiyetleri tespit

edilmeye çalışılmıştır. Anket yöntemi ile ilgili olarak değerlendirilen son alt kriter ise anketin nasıl uygulandığıdır. Anketin uygulanma yönteminin doğru seçilmesi, katılımcıların anket formunu doldururken daha gerçekçi cevaplar vermesini sağlamaktadır.

Veri toplama boyutunun alt kriterlerinden diğerleri, anket dışındaki veri toplama yöntemlerinin uygulama yöntemine ilişkindir. Gözlem, görüşme ve ikincil veri analizi yöntemlerinin nasıl yapıldığının belirlenmesine yöneliktir. Görüşme yönteminin planlı, yarı planlı veya plansız şekillerinde yapılmasının olumlu ve olumsuz yönleri bulunmaktadır (Punch, 2005: 168). Benzer olarak gözlem ve ikincil veri yöntemlerinin de kendi içerisinde olumlu ve olumsuz yönleri bulunmaktadır (Punch, 2005: 177).

Son olarak bu çalışma kapsamında tespit edilen yayınlar, Veri Analizi Boyutu altında yer alan 4 farklı kritere göre analiz edilmiştir. Bu boyut altında değerlendirilen ilk kriter, çalışmaların niceliksel ya da niteliksel veri analizi yöntemlerinden hangisini kullandığına ilişkindir. Araştırma yöntemlerindeki farklılıklar ve araştırmalardan elde edilen verilerin niteliğinde farklılıklar olması, bu verileri farklı yöntemlerle analiz etmeyi gerektirmektedir (Neuman, 2014). Nicel veriler, sayı formuna dönüştürülmüş görgül veriler şeklinde tanımlanırken; nitel veriler sayı formunda olmayan (sözcük ve imge formundaki) görgül dünya bilgisi şeklinde tanımlanmıştır (Punch, 2005: 58). Nitekim bu iki yöntem arasındaki temel farklılık, kullandıkları verilerden kaynaklanmaktadır. Ayrıca niceliksel analiz tüm veriler toplandıktan sonra yapılırken; niteliksel analiz, verilerin toplanma sürecinde başlamaktadır (Neuman, 2014: 266). Bir diğer farklılık; niceliksel veri analizinde belli bir teoriye dayandırılarak oluşturulan hipotezler test edilirken; niteliksel veri analizinde, yeni teoriler ve yeni olgular ortaya koyulmaya çalışılmaktadır (Neuman, 2014: 405). Son olarak niceliksel veri analizi ile elde edilen sonuçlardan genellemeler yapılırken; niteliksel veri

analizi ile yoruma dayalı ve genelleme niyeti taşımayan sonuçlara ulaşılır.

Verilerin analizinde kullanılan niceliksel analiz yöntemleri kendi içerisinde basitten karmaşığa doğru üç kategoriye ayrılmaktadır. Tek değişkenli, iki değişkenli ve çok değişkenli analiz yöntemleri şeklinde gruplara ayrılan bu yöntemler, analiz edilen değişken sayısına göre farklılık göstermektedir. Ancak bu analizlerin birbirleri üzerinde üstünlükleri yoktur. Nitekim araştırılan konunun niteliği ve toplanan verilerin özelliği, analiz yönteminde farklılığa sebep olmaktadır. Diğer taraftan karmaşık konular hakkında yapılan araştırmalarda; tanımlayıcı istatistikleri içeren, tek değişkenli analizlerin kullanılması yanltıcı sonuçlara neden olabilir. Dolayısıyla sosyal ve davranışsal konularda aynı anda birden fazla değişken aralarında ilişkini varlığından dolayı, pek çok problemin çözümünde *yapısal eşitlik modeli* gibi yöntemlerin kullanılması öne çıkmaktadır (Jöreskog ve Sörbom, R. D. Bock ve L. Stam 1993). Bu sebepten dolayı Sanal Kaytarma gibi birçok değişkenle ilişki içerisinde olan konunun (Van Doorn, 2011) literatürdeki çalışmalarda hangi yöntemlerle analiz edildiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Son olarak veri analizi boyutu içerisinde niteliksel veri analizi yöntemlerinden hangilerinin Sanal Kaytarma olgusu ile ilgili çalışmalarda daha çok kullanıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Yönetmel konularla ilgili çalışmalarda niteliksel veri analizinin çok kullanılmadığı bilinmektedir. Nitekim Sanal Kaytarma konusuyla ilgili çalışmalarda bu geleneğin ne kadar kırıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

3.4. Araştırmanın Bulguları ve Yorumlar

Bu çalışma kapsamında belirlenen 32 ulusal ve 28 uluslararası eser yukarıda ifade edilen 24 kriter temelinde analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, Araştırmanın Tasarım Aşaması, Veri Toplama Aşaması ve Veri Analizi Aşaması boyutları özelinde yorumlanmıştır.

Araştırmaların Tasarım Aşamalarına İlişkin Bulgular: Araştırmanın tasarımı aşamasına ilişkin elde edilen bulgular, Sanal Kaytarma konusuyla ilgili olarak çeşitli eksikliklerin varlığını yansıtmaktadır. Ancak Sanal Kaytarma konusuna yönelik çalışmaların artmasıyla; bu eksikliklerin ilerleyen dönemlerde kapatılabileceğini söylenebilir. Çalışmaların *yöntemsel varsayımının* belirlenmesine yönelik olan ilk kriter sonuçları tahmin edildiği gibi çıkmıştır.

Tablo 2: Araştırmanın Tasarımı Boyutu Analiz Sonuçları

KRİTER	ESERİN KAYNAĞI	ÖLÇÜTLER	F	%
1. Araştırmanın Yöntemsel Varsayım	Ulusal	Nesnelci Öznelci	30 2	93,8 6,2
	Uluslararası	Nesnelci Öznelci	21 7	75,0 25,0
2. Araştırmanın Temel Amacı	Ulusal	Betimlemek Açıklamak Betimlemek ve Açıklamak	4 20 8	12,5 62,5 25,0
	Uluslararası	Betimlemek Açıklamak Betimlemek ve Açıklamak	1 17 10	3,6 60,7 35,7
3. Araştırmanın Misyonu	Ulusal	Kurama Katkı Kurama Katkı ve Uygulamayı Yönlendirmek Uygulamayı Yönlendirmek	4 26 2	12,5 81,3 6,3
	Uluslararası	Kurama Katkı Kurama Katkı ve Uygulamayı Yönlendirmek Uygulamayı Yönlendirmek	19 7 2	69,9 25,0 7,1
4. Hipotez Testi	Ulusal	Var (açıkça belirtilmiş) Var (üstü kapalı) Yok	24 5 3	75,0 15,6 9,4
	Uluslararası	Var (açıkça belirtilmiş) Var (üstü kapalı) Yok	18 8 2	64,3 28,6 7,1
5. Hipotez Geliştirme Yaklaşımı	Ulusal	Klasik Yaklaşım Temellendirilmiş Yaklaşım	25 4	86,2 13,8
	Uluslararası	Klasik Yaklaşım Temellendirilmiş Yaklaşım	19 7	73,1 26,9
6. Araştırmanın Konusu	Ulusal	*		
	Uluslararası	*		
7. Araştırma Konusunun Kaynağı	Ulusal	Yabancı Yazın veya Uygulama Türk Yazın veya Uygulama	13 19	40,6 59,4
	Uluslararası	-	-	-
8. Kültürlerarası Geçirgenlik Varsayımı	Ulusal	Evrensel Görelî Hem Evrensel Hem Görelî	28 4 -	87,5 12,5 -
	Uluslararası	Evrensel Görelî Hem Evrensel Hem Görelî	20 8 -	71,4 28,6 -
9. Analiz Düzeyi	Ulusal	Mikro (birey, grup) Meso (örgüt/ler) Makro (sektör/ler, toplum/lar)	3 26 1	10,0 86,7 3,3
	Uluslararası	Mikro (birey, grup) Meso (örgüt/ler) Makro (sektör/ler, toplum/lar)	16 9 -	64,0 36,0 -

*: Araştırmaların konularına ilişkin bilgilendirme değerlendirmelerin içerisinde yer almaktadır

Nesnelci ve pozitivist yaklaşımın özellikle ulusal yayınlarda oldukça yüksek oranda (%93,8) olduğu görülmektedir. Yabancı eserlerde de benzer şekilde nesnelci yaklaşımın yaygın (%75) olduğu görülmektedir. Ancak yabancı yayınlarda öznelci yaklaşımın %25 gibi bir oranla temsil edildiği görülmektedir. Bu sonuç sanal kaytarma konusuna yönelik çalışmalarda yöntemsel açıdan tek düzelikli olduğunu göstermektedir. Ulusal eserlerde sanal kaytarma konusuna genellikle ölçülebilir bir olgu olarak yaklaşılması; çalışmaların çoğunun nesnelci bakış açısında kalmasını sağlamıştır. Ancak konunun ulusal yazında henüz gelişim aşamasında olması sebebiyle; bu eksikliğin ilerleyen dönemlerde kapatılması muhtemeldir. Ayrıca Kamu Yönetimi alanı içerisinde bu olgunun değerlendirilmesi, araştırmalarda öznelci bakış açısının gelişmesini sağlayacaktır.

Araştırmaların amaçlarına yönelik kriterin sonuçlarına baktığımızda (Tablo 2), hem ulusal hem de uluslararası literatürdeki araştırmaların çoğunluğunun, betimleme amacını aşarak nedensel açıklamalar ve deneysel incelemeler yaptığını görmekteyiz. Ulusal yayınların %62,5'inde, yabancı yayınların ise %60,7'sinde Sanal Kaytarma olgusuna yönelik tanımlayıcı açıklamaların ötesine geçilmesi, konuya verilen önemin bir diğer göstergesidir. Nitekim bu sonuç, Sanal Kaytarmaya yönelik "ne" ve "ne oluyor" sorularının yanı sıra "neden" ve "nasıl" sorularının da cevaplarının arandığını göstermektedir.

Çalışmaların temel amaçlarında görülen "açıklama" niyeti, dolaylı olarak *araştırmaların misyonunu* etkilemektedir. Ulusal literatürdeki eserlerin %81,3'ü Sanal Kaytarma olgusunu betimleyerek ve/veya açıklayarak, hem kuramsal katkı hem de uygulamayı yönlendirici misyonu üstlenmektedir. Uluslararası literatürdeki eserlerin temel misyonlarının ise %69,9 oranında sadece kuramsal katkı sağlamak olduğu görülmektedir. Uluslararası literatürde kuramsal katkı misyonuna daha çok önem verilmesi, çeşitli eleştirileri de beraberinde getirmektedir. Nitekim iş

yaşamında oldukça etkili olan bir olgunun akademik incelemeler yaparak yönetilebilir/yönlendirilebilir bir konu haline getirilmesi gerekirken; yalnızca kuramsal katkı sağlanması, bu olguya yönelik araştırmaların güncel yaşantıyı etkileme niyetinde olmadığı göstermektedir. Ulusal literatürde ise Sanal Kaytarma konusunda araştırma yapanların bu olguyu "anlama ve açıklama" rolünü benimsedikleri görülmektedir.

Hipotez testinin varlığına yönelik incelenen kriterde, "araştırmanın temel amacı" kriterinde elde edilen sonuçta benzer sonuçların olduğu görülmektedir. Hem ulusal (90,6) hem de uluslararası (%92,9) yayınlarda hipotez testinin (üstü kapalı ya da açık) yapıldığı görülmüştür. İncelenen çalışmalarda hipotez testinin yüksek düzeyde olması, hipotezlerin oluşturulmasında kuramsal ve/veya görgül dayanağın olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Nitekim hipotezlerin oluşturulması aşamasında dayanak olarak kuram ya da deneysel çalışmanın gösterilmemesi, bilimsel eserlerde ciddi sorunlar olduğunu göstermektedir. Üstelik bu şekilde yapılan çalışmalar, belli bir kurama katkı sağlamamakta ve hipotez testlerini sadece sembolik amaçla yapmaktadır. İncelenen eserlerde böyle bir sorunun varlığı bir diğer kriter olan "hipotez geliştirme yaklaşımı" ile analiz edilmiştir.

Hipotez geliştirme kriteri altında yapılan inceleme neticesinde, yukarıda ifade edildiği gibi hipotezlerin herhangi bir dayanaktan yoksun şekilde oluşturulmadığı görülmüştür. Ancak elde edilen sonuçlar, farklı bir sorunun varlığını göstermiştir. Hipotez test etme amacı güden 29 ulusal ve 26 yabancı eserin genellikle klasik yaklaşımı (kuramdan ampirik çalışmaya) benimsediği görülmüştür. Ulusal eserlerin %86,2'si belli bir kuramdan yola çıkarak hazır hipotezleri test ettiği görülmüştür. Yabancı eserlerde de bu yaklaşımın hakim olmasına karşın %26,9 oranında temellendirilmiş yaklaşımın (ampirik çalışmadan kurama) benimsenmiş olması, olumlu bir durumu yansıtmaktadır.

Özellikle ulusal yayınların klasik yaklaşımı benimsemesinde görülen bu yüksek oranın temel nedeni, ulusal araştırmacıların genellikle ABD kaynaklı kuram ve modelleri ithal ederek, aynı modelleri ulusal düzlemde test etmelerinin etkisi vardır. Üstelik bu anlayış ülkemizde bilim yapma geleneği haline gelmiştir (Özen, 2002). Nitekim Sanal Kaytarma gibi bir olgunun yönetilebilmesi için bu olgunun kendi bağlamı (toplumsal ve kültürel dinamikler esas alınarak) içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bir diğer kriter altında *araştırmaların konuları*, tasnif edilmeye çalışılmış. Ancak çalışmaların temel konularının Sanal Kaytarma olgusu ve bu olgunun insan kaynaklarına yönelik etkileri olduğu görülmüştür. Bu sebepten dolayı bu kriter altında Sanal Kaytarma olgusuna yönelik yaklaşım değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmaların genelinde Blanchard ve Henle (2008) tarafından öne sürülen ikili yaklaşım benimsendiği tespit edilmiştir. Daha açık ifadeyle; incelenen çalışmalarda sanal kaytarma davranışlarının önemli ve önemsiz şekilde ikiye ayrılabilceği görüşü hâkimdir. Dolayısıyla sanal kaytarma olgusuna bütünüyle olumsuz yaklaşmadığı ve bu olgusunun yönetilebileceğinin vurgusu yapıldığı görülmüştür. Nitekim sanal kaytarmanın neden olan faktörlerin ve sanal kaytarmanın sonuçlarının belirlenmesine yönelik çalışmaların sayısının fazla olması bunu göstermektedir. Özellikle incelenen 32 ulusal eserden 29 tanesi, neden/sonuç belirlemeye yöneliktir. Üstelik bu eserlerden 22 tanesinde Sanal Kaytarmanın nedenleri belirlenmeye çalışılmış ve bu faktörlere karşı çeşitli öneriler getirilmiştir.

Araştırma konusunun kaynağına ilişkin yapılan analizde yalnızca ulusal eserler incelenmiştir. Nitekim yabancı eserlerin kaynağı tümüyle “yabancı yazın ve uygulama” alt başlığına girmektedir. Ulusal eser üzerinde yapılan incelemelerde ise çalışma konularının kaynağının çoğunluğunun (%59,4) “Türk Yazın ve Uygulaması” olmasına karşın; yabancı yayın ve uygulamaların kullanılması oranı

(%40,6) önemsizmeyecek bir düzeyde değildir. Yukarıda hipotez geliştirme yaklaşımlarına ilişkin yapılan değerlendirmelerde de ifade edildiği gibi ulusal literatürde yabancı kaynaklara adeta bağımlılık bulunmaktadır. Nitekim Sanal Kaytarma konusunun ülkemiz için önemi ya da ülkemizde yol açabileceği sonuçlara değinilmeden doğrudan doğruya tüm kurumlarda sanal kaytarma olgusunun varlığı kabul edilmektedir. Bu sorunun çözülebileceği için ulusal düzeyde yapılan araştırmalarda “kültürel göreliliğe” önem verilmesi gerekmektedir.

Bir diğer kriter olan *kültürel görelilik* kriterinin analiz sonuçlarında da benzer bir tablo bulunmaktadır. Nitekim ulusal eserlerin %87,5’i yapmış oldukları çalışmalarda evrensel bir yaklaşım benimsenmektedir. İncelenen konular ve inceleme kapsamında kullanılan ölçeklerin doğrudan doğruya yabancı eserlerden alındığı görülmektedir. Nitekim böyle bir yaklaşım, hem bilimsel açıdan sorunlara (sorun var gibi gösterme) hem de araştırmada yanlış bulgulara neden olmaktadır. Yabancı eserlerde de evrensel bir yaklaşımın hâkim olmasına (%71,4) karşın; “kültürel göreliliğe” dikkat eden çalışmalarının oranı (%28,6) düşük olsa bile; bu konuya önem veren çalışmaların varlığını göstermektedir.

İncelenen *araştırmaların analiz düzeyleri* analiz edildiğinde ise, ulusal literatürümüz açısından olumlu sonuçlar karşımıza çıkmıştır. Nitekim ulusal yazındaki çalışmaların %86,7’si meso (örgüt ve örgütler) boyutunda analizler gerçekleştirmiştir. Yabancı eserlerin ise genellikle (%64) mikro düzeyde çalışma yapıldığı belirlenmiştir. Ulusal çalışmalardaki bu eğilim oldukça olumdur. Nitekim çalışmalardan elde edilen sonuçlar ve yapılan çıkarımlar doğrudan doğruya belli kurumların yapısına özgü olmaktadır. Ancak ulusal yayınlarda meso düzeyde yapılan çalışmaların sonuçlarının meso düzeyde genellenebilir olması için veri toplama ve veri analizi aşamalarının da eksiksiz olması gerekmektedir.

Araştırmaların Veri Toplama Aşamalarına İlişkin Analiz Sonuçları: Örneklem türü kriterinin eserlerde incelenmesi sonucunda elde edilen bulgular hem ulusal hem de uluslararası literatür için olumlu değildir. Ulusal eserlerin %37,5'i yabancı eserlerin %58,3'ünde olasılıksız örneklem yöntemlerinden tercih edilmiştir. Olasılıksız örneklem çeşitlerinden ise genellikle "kolayda örneklem" yönteminin

benimsedikleri görülmektedir. Bu sonuç, araştırmacıların kolaya kaçarak veri topladıklarını göstermektedir. Nitekim bu şekilde elde edilen verilerden çıkan sonuçların, örneklem grubunun seçildiği evrene genellenmesi hatalı olabilir. Örneklemin evreni temsil gücünün artırılabilmesi için örneklem yönteminin uygun seçilmesinde fayda vardır.

Tablo 3: Veri Toplama Boyutu Analiz Sonuçları

KRİTER	ESERİN KAYNAĞI	ÖLÇÜTLER	F	%	
10. Örneklem Türü	Ulusal	Olasılıklı	14	43,8	
		Olasılıksız	12	37,5	
		Tam Örneklem	3	9,4	
	Uluslararası	Olasılıklı	10	41,7	
	Olasılıksız	14	58,3		
	Tam Örneklem	-	-		
11. Örneğin Niteliği	Ulusal	Akademik Personel	10	34,5	
		Kamu Çalışanı	10	34,5	
		Özel Sektör Çalışanı	7	24,1	
		Öğrenci	2	6,9	
Uluslararası	Akademik Personel	1	4,2		
	Kamu Çalışanı	2	8,3		
	Özel Sektör Çalışanı	11	45,8		
	Öğrenci	10	41,7		
12. Optimum Örnek Büyüklüğü	Ulusal	Hesaplanmış	16	57,1	
		Hesaplanmamış	12	42,9	
	Uluslararası	Hesaplanmış	2	8,3	
		Hesaplanmamış	22	91,7	
13. Veri Toplama Yöntemi	Ulusal	Anket	27	90	
		Görüşme	2	6,7	
		Gözlem	-	-	
		İkincil Kaynaklar	1	3,3	
	Uluslararası	Karma	-	-	
		Anket	23	82,1	
		Görüşme	-	-	
		Gözlem	2	7,1	
Uluslararası	İkincil Kaynaklar	2	7,1		
	Karma	1	3,7		
	14. Kullanılan Ölçeğin Kaynağı	Ulusal	Yabancı Ölçek Aynen Kullanılmış	13	46,4
			Yabancı Ölçek Uyarlanmış	14	50,0
Yabancı Ölçek ve Özgün Sorular Bütünleştirilmiş			1	3,6	
Özgün Ölçek Geliştirilmiştir			-	-	
Uluslararası	Yabancı Ölçek Aynen Kullanılmış	16	64,0		
	Yabancı Ölçek Uyarlanmış	4	16,0		
	Yabancı Ölçek ve Özgün Sorular Bütünleştirilmiş	-	-		
	Özgün Ölçek Geliştirilmiştir	5	20,0		
15. Ölçeğin Güvenilirlik ve Geçerlilik Düzeyi	Ulusal	Yurtdışındaki Düzeyleri Verilmiş	2	7,1	
		Türkiye'deki Düzeyleri Verilmiş	23	82,1	
		Hem Yurtdışın Hem Türkiye Düzeyleri Verilmiş	3	10,8	
	Uluslararası	-	-		
16. Sosyal Beğenilirlik Etkisi	Ulusal	Kontrol Edilmiş	2	6,2	
		Kontrol Edilmemiş	30	93,8	
	Uluslararası	Kontrol Edilmiş	7	25,0	
		Kontrol Edilmemiş	21	75,0	
17. Anket Uygulama Yöntemi	Ulusal	E-Posta Yoluyla	1	3,5	
		Elden (Katılımsız)	12	42,9	
		Elden (Katılımlı)	2	7,1	
		Belli Değil	13	46,5	

KRİTER	ESERİN KAYNAĞI	ÖLÇÜTLER	F	%
	Uluslararası	E-Posta Yoluyla	6	26,1
		Elden (Katılımsız)	9	39,1
		Elden (Katımlı)	2	8,7
		Belli Değil	6	26,1
18. Görüşme Yöntemi	Ulusal	Planlı	1	100
		Yarı Planlı	-	-
		Plansız	-	-
	Uluslararası	-	-	-
19. Gözlem Yöntemi	Ulusal	Katılımsız	-	-
		Katımlı	-	-
	Uluslararası	Katılımsız	1	50,0
		Katımlı	1	50,0
20. İkincil Veri Analizi Yöntemi	Ulusal	Literatür Taraması	2	66,7
		Doküman	1	33,3
		İstatistikler	-	-
	Uluslararası	Literatür Taraması	2	50,0
		Doküman	-	-
		İstatistikler	2	50,0

Örneğin niteliği kriterinin sonuçlarını incelediğimizde ulusal ve uluslararası literatürde genellikle benzer gruplar (akademik personel, kamu çalışanı, özel sektör çalışanı, öğrenci) üzerine çalışma yapıldığı görülmüştür. Bu noktada yapılan çalışmaların kamu ve/veya özel kurumda yapıldığı gözlenmiştir. Ayrıca bu kurumlarda özellikle bilgisayar kullanım gerekliliği fazla olan bireyler çalışma kapsamına alınmıştır. Ancak örnek grup içerisine seçilen bireylere yönetici-çalışan ayrımı olmaksızın genellemelerde bulunulduğu gözlemlenmiştir. Nitekim aynı kurum içerisinde farklı birim ve pozisyonlarda çalışan bireylere göre farklı çıkarımların yapılması daha doğru olacaktır. “Örneğin niteliği” hususunda karşılaşılan bir diğer nokta, ulusal yayınlarda akademik personel üzerinde yapılan araştırmaların oranının (%34,5) fazla olmasıdır. Yukarıda ifade edildiği üzere, kolayda örnekleme yöntemine kaçan araştırmacılar genellikle bu yönde tercihte bulunmuşlardır. Benzer şekilde uluslararası literatürde ise araştırmacılar, kolayda örnekleme yöntemi ile öğrenciler üzerinde (%41,7) çalışmaya yapmayı tercih etmişlerdir.

Araştırmalarda seçilen örneklem grubunun evreni temsil edebilmesi için yapılması gereken bir diğer işlem, *optimum düzeydeki örneklem büyüklüğü*nün belirlenmesidir. İstatistik yöntemleri kullanılarak belirlenen

bu büyüklük, hem araştırmacıya kolaylık sağlarken hem de toplanan verilerin sağlıklı sonuçlar vermesini sağlamaktadır. Elde edilen bulgulara göre ulusal çalışmaların %42,9’u, yabancı çalışmaların ise %91,7’si optimum örnek büyüklüğü hesaplanmadan yapılmıştır. Nitekim bu durumda, bu çalışmaların sonuçlarının ne derece genellenebilir niteliğe sahip olduğu ve derece sağlıklı olduğu sorunlarını karşımıza çıkarmaktadır. Bununla birlikte ulusal literatürdeki çalışmaların %57,1’i optimum örnek büyüklüğü hesaplanarak yapılmasına karşın; bu çalışmaların bazılarında (Keklik ve diğ., 2015) optimum büyüklükte örneğe ulaşamamasına karşın; elde edilen sonuçlara dayanarak genellemelerde bulunulmuştur. Bu sebepten dolayı elde edilen sonuçların kabul edilirlilik seviyesi tartışmalıdır.

Veri toplama boyutu altında incelenmesi gereken en önemli kriterlerden biri de *veri toplama yöntemine* ilişkindir. Veri toplama yöntemlerinden her birinin kendi içinde güçlü ve zayıf yanlarının olduğu bilinmektedir. Özellikle anket yönteminin niceliksel veri toplamaya uygun olması ve diğer yöntemlere (gözlem, görüşme vb.) oranla daha az vakit ve maddi kaynak gerektirmesi, en güçlü yanındır. Ancak anket yöntemi ile elde edilebilecek bulgular, araştırmacının çizdiği sınırlar içerisinde kalmaya mahkûmdur. Çünkü araştırılmak istenilen konu ile ilgili katılımcılara

yöneltilen soruların dışında katılımcılardan bilgi talep edilmemektedir. Sanal Kaytarma konusunda yapılan çalışmaların genelinde bu yöntemin çoğunlukla kullanıldığı görülmektedir. Ulusal eserlerin %90'ı ve yabancı eserlerin %82,1'i anket yöntemiyle elde edilen verilere dayanarak kaleme alınmıştır.

İncelenen araştırmalarda kullanılan ölçeğin kaynağı incelendiğinde ise ulusal eserlerin %46,4'ünde yabancı ölçekleri doğrudan kullanılırken; %50'sinde yabancı ölçekler uyarlanarak kullanılmıştır. Özgün ölçek geliştirme çalışmasına rastlanamamıştır. Diğer taraftan yabancı eserlerin %20'sinde, araştırmacıların özgün ölçek geliştirmeye çalıştıkları görülmektedir. Ölçek geliştirmek, hiç şüphesiz fazla iddialı ve zahmetli bir işlemdir. Bu sebepten dolayı ulusal eserlerde hazır ölçeklerin kullanımının tercih edildiği görülmektedir. Ancak ulusal eserlerde ölçeklerin doğrudan Türkçeye çevrilerek kullanılması, yukarıda ifade edildiği üzere kültürlerarası geçişlilik sorununa neden olmaktadır.

Kullanılan ölçeklerler iliği olarak bir diğer önemli husus, *ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik düzeylerine* ilişkindir. Anket yöntemi ile verilerin toplandığı ulusal eserlerin tümünde, ölçeklerin güvenilirliklerine ilişkin bilgi verilmiştir. Ancak bu çalışmaların genelinde (%82,1) kullanılan ölçeklerin güvenilirlik düzeyleri sadece ilgili çalışmaya dayanarak bildirilmiştir. Tüm çalışmalarda güvenilirlik analizinin yapılması, ulusal yazın için olumlu bir durumu yansıtmaktadır. Fakat bu çalışmalarda kullanılan ölçeklerin daha önce hangi çalışmalarda ve hangi güvenilirlik düzeylerinde uygulandığının da belirtilmesi, akademik çalışmaların güvenilirlik seviyesinin yüksek olduğunu gösterecektir.

İncelenen çalışmaların genelinde *sosyal beğenilirlilik* etkisinin hesaplanmadığı görülmektedir. Ulusal yayımların %93,8'inde, uluslararası yayımların %75'inde bu durumun önemsenmediği görülmektedir. Ancak özellikle ulusal boyutta düşündüğünde bireylerin, toplum

tarafından beğenilme ya da dışlanmama gibi nedenlerle kendi düşünceleri dışında, doğru kabul ettiği düşünceleri aktarması oluşabilmektedir. Özellikle Sanal Kaytarma konusunda yapılan çalışmalarda, katılımcıların yöneticilerinden çekinmeleri, işlerini kaybetmemek istemeleri ve iş arkadaşları tarafından dışlanmamaları isteği, kendilerine yöneltilen anketlerde farklı cevaplar vermesine yol açabilir. Nitekim araştırmacılar tarafından böyle durumların oluşabileceği göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Anket uygulama yöntemi kriterinin sonuçlarına göre ulusal (%42,9) ve uluslararası (%39,1) eserlerde anketlerin elden dağıtılma uygulaması yayındır. Bu yöntemin daha çok tercih edilmesinde katılımcılardan daha çok dönüş sağlayabilme ve daha az vakit harcama amaçlarının olduğunu söyleyebiliriz. Ancak katılımsız şekilde anket uygulamasının yapılması, katılımcıların anket sorularına okumadan cevaplaması gibi istenemeyen durumları meydana getirebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Son olarak anket yöntemi dışındaki diğer veri toplama yöntemlerini incelediğimizde ise, bu yöntemlerinin sayılarının oldukça az olduğu görülmektedir. Ulusal düzeyde incelenen eserlerin 1 tanesinde görüşme, 3 tanesinde ise ikincil veri analizi yöntemi ile veri toplamıştır. Benzer şekilde yabancı eserlerin 1 tanesinde gözlem, 2 tanesinde ikincil veri analizi yöntemi ile veri toplanmıştır. Sanal Kaytarma konusunda ilerleyen dönemlerde bu veri toplama yöntemleri ile daha derinlemesine çalışmaların yapılması, konunun tüm hatlarıyla öğrenilmesi ve yönetilebilmesi için önem arz etmektedir.

Araştırmaların Veri Analiz Aşamalarına İlişkin Analiz Sonuçları: Bu çalışma kapsamında incelenen araştırmaların veri analizi aşamaları 4 kriter ile incelenmiştir. Bu kriterler; hangi veri analiz yönteminin kullanıldığı, hangi niceliksel veri analiz yönteminin kullanıldığı, hangi niteliksel veri analiz yönteminin kullanıldığı ve

istatistiksel paket programı kullanılıp kullanılmadığı araştırılmıştır.

Veri analizi yöntemlerine ilişkin elde edilen bulgular, hem ulusal hem de yabancı eserlerde niceliksel veri analizi yönteminin ağırlıkta olduğu göstermiştir. Ulusal eserlerin %87,5'i yabancı eserlerin ise %92,9'unun niceliksel veri analizi yöntemi benimsediği tespit edilmiştir. Bu sonuçlar,

sanal kaytarmaya ilişkin hazır teori ve modellerin test edilmesi uygulamasının yaygın olduğu göstermiştir. Her iki analiz yönteminin de kendine özgü üstün ve zayıf yönleri olmakla birlikte; niceliksel analiz yöntemlerine ağırlık verilmesi, niteliksel analizlerin daha çok yapılması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Nitekim belli bir konudaki literatür zenginliği her türden çalışmanın yapılması ile olmaktadır.

Tablo 4: Veri Analizi Boyutu Analiz Sonuçları

KRİTER	ESERİN KAYNAĞI	ÖLÇÜTLER	F	%
Veri Analiz Yöntemi	Ulusal	Niceliksel	28	87,5
		Niteliksel	4	12,5
		Niceliksel ve Niteliksel	-	-
	Uluslararası	Niceliksel	26	92,9
	Niteliksel	1	3,6	
	Niceliksel ve Niteliksel	1	3,6	
Niceliksel Analiz Yöntemleri	Ulusal	Tek Değişkenli	1	3,6
		İki Değişkenli	25	89,3
		Çok Değişkenli	2	7,1
	Uluslararası	Tek Değişkenli	3	11,1
		İki Değişkenli	14	51,9
		Çok Değişkenli	10	37
Niteliksel Analiz Yöntemleri	Ulusal	Klasik yöntemler	2	50,0
		Yorumsamacı Yöntemler	2	50,0
	Uluslararası	Klasik yöntemler	-	-
		Yorumsamacı Yöntemler	1	100
İstatistiksel Paket Program (SPSS, Lisrel, Amos vb.) Kullanımı	Ulusal	Kullanılmış	28	87,5
		Kullanılmamış	4	12,5
	Uluslararası	Kullanılmış	27	96,4
		Kullanılmamış	1	3,6

Niceliksel veri analiz yöntemlerinin çalışmalarda fazla sayıda kullanılması, niceliksel analiz yöntemlerinin kendi içerisinde daha ayrıntılı şekilde inceleme gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Ulusal yayınların %89,3 gibi yüksek bir oranı, iki değişkenli niceliksel veri analizi yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Yabancı yayınlarda ise %51,9'un iki değişkenli analiz kullanılmakta iken; %37 si çok değişkenli analiz teknikleri kullanılmıştır. Çalışmalarda tek değişkenli çalışmaların sayısının az olması, araştırmacıların sadece tanımlayıcı çalışmalardan ziyade, araştırmacı (nedensel ilişkiler vb.) çalışmalara ağırlık verdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ulusal yayınlarda iki değişkenli analizlerin fazla olmasında,

araştırmacıların genellikle sanal kaytarma ile farklı bir değişken arasında nedensel ilişkileri araştırması etkili olmuştur. Ancak çok değişkenli veri analizinin ulusal yayınlarda sınırlı sayıda kaldığı tespit edilmiştir. Yabancı yayınlarda ise çok değişkenli analiz yöntemlerine yeterli ağırlığın (%37) verildiği görülmektedir. Dolayısıyla, ulusal çalışmaların Sanal Kaytarma olgusuna yönelik araştırmacı yaklaşımları olmasına karşın, Sanal Kaytarma olgusunun karmaşık doğasını çözümlenmeye yönelik çok değişkenli araştırma yöntemlerini tercih etmediğini anlıyoruz.

Niteliksel veri analiz yöntemlerinin sanal kaytarma konusuyla ilgili çalışmalarda sınırlı sayıda kullanıldığı görülmektedir.

Ancak bu yöntemlerinde varlığını temsil edecek çalışmaların varlığı, henüz yeni gelişim gösteren bir konu için olumlu bir durumdur.

Veri analiz aşamasına ilişkin araştırılan son kriter, araştırmalarda istatistiksel paket program (SPSS, Lisrel, Amos vb.) kullanımına ilişkindir. Elde edilen sonuçlara göre ulusal yayınların %87,5'inde, yabancı yayınların %96,4'ünde bu programlar kullanılarak analiz yapılmıştır. Bu programlar araştırmacılar için büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Ancak bu programların kullanıldığı bazı araştırmalarda yapılan analizlerin, konuyu temel amacının dışına çıkardığı görülmektedir. Bu sebeplerden dolayı araştırmalarda kullanılan analizlerin ve bu analizlerin yapıldığı programların sadece araştırmanın temel amacına ulaşmasını sağlayan bir araç olduğu unutulmamalıdır.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışma kapsamında ulusal ve uluslararası literatürde "Sanal Kaytarma" konusu üzerinde yapılan 60 akademik çalışma 24 kriter temelinde analiz edilmiştir. Bu çalışmaların tamamı tek tek okunarak hem konu hakkında kavramsal bilgi hem de bu çalışmalar hakkında bilgi toplanmıştır. Literatürde yer alan çalışmaların konu ile ilgili eksik ve/veya hatalı bıraktığı noktalar tespit edilmiştir. Elde edilen bu bilgiler ışığında hem kamu kurumu uygulamalarına hem de akademik çalışmalara yönelik çeşitli öneriler getirilmiştir.

Bu çalışmada ilk tespit edilen eksiklik, Sanal Kaytarma olgusuna ilişkin yapılan tanımlara ilişkindir. Nitekim daha öncesinde yapılan tanımlar, teknolojik gelişmelere yenik düşmüştür. Gelişen teknoloji ile birlikte çalışanların kullanabileceği teknolojik aletlerin çeşitliliğinin ve bu aletlerin özelliklerinin artması, sanal kaytarma davranışlarının farklı yöntemlerle yapılabileceğini göstermiştir. Dolayısıyla çalışanların kişisel telefon ve internet bağlantısını

kullanabilmesi de Sanal Kaytarma olgusuna dâhil edilmesi gerekmektedir.

Bir diğer önemli husus, Sanal Kaytarma davranışlarının hukuksal boyutudur. Ulusal yazında bu konuyu inceleyen çalışmalar (Örücü ve Yıldız, 2014; B. Yıldız ve Yıldız, 2015) bulunmaktadır. Fakat bu çalışmalarda özel sektör çalışanlarına yönelik hukuksal açıdan değerlendirme yapılmıştır. Ancak Sanal Kaytarma olgusunun kamu kurumlarını ve kamu çalışanlarını da etkileyen bir olgu olmasından dolayı; kamu personeli özelinde de değerlendirmelerin yapılması gerekmektedir. Bu sebeple 657 sayılı DMK ve kamu kurumların kendi disiplin yönetmelikleri değerlendirme kapsamına alınmalıdır. Nitekim kamu mevzuatlarında eksikliklerin tespit edilmesi durumunda, bu eksikliklere yönelik adımlar atılmalıdır. Böylelikle sanal kaytarma olgusunun kamu kurumları açısından yönetilmesi kolaylaşabilir.

İncelemeler neticesinde karşılaşılan bir diğer önemli husus ise, Sanal Kaytarma olgusunun nedenleri ve sonuçlarının belirlenmesine yönelik yapılan araştırmalardır. Sanal Kaytarma olgusunun tek tipli/tek boyutlu bir yapısının olmamasına karşın; yapılan araştırmalarda; Sanal Kaytarma'nın nedeni ya da sonucu olabilecek faktörlerin sanal kaytarmayı bütünüyle etkilediği ya da etkilendiği yönünde çıkarımlar yapılmıştır. Şüphesiz ki bu durum kuramsal açıdan ortaya atılan söylemlerin tam tersi yönündeki iddialardır. Bu sebepten dolayı, Sanal Kaytarma'nın tüm türlerine yönelik araştırmalar yapılmadı. Daha açık ifadeyle; önemli/önemsiz sanal kaytarma (Blanchard ve Henle, 2008) ya da öğretici/yaratıcı/yıkıcı sanal kaytarma (Anandarajan ve diğ., 2004) türlerine neden olan faktörlerin belirlenmesi ve sonuçlarının tespit edilmesi gerekmektedir. Böylelikle kurumlar ve çalışanlar açısından zarar verici/yıkıcı niteliği olan sanal kaytarma davranışları, bu davranışa neden olan faktörleri ortadan kaldırarak ya da etkilerini azaltarak hem kurum hem de çalışan için fayda sağlayacak sanal kaytarma türü haline getirilebilir. Dolayısıyla sanal kaytarma olgusu

kurumlar açısından yönetilebilir hale gelir. Böylelikle yapılacak çalışmalar hem kuramsal katkı sağlamış olur hem de uygulamayı yönlendirici özellik kazanmış olur. Nitekim bunları yapabilmek için yukarıda analiz sonuçlarında ifade edilen çıkarımlara dikkat etmekte yarar vardır. Özellikle yapılacak çalışmaların öznelci bakış açısına sahip, niteliksel değerlendirmelere sahip olması faydalı olacaktır. Ayrıca niceliksel çalışmalarda ise birden fazla değişkenin birlikte incelendiği modellemelerin test edilmesi daha olumlu olacaktır. Nitekim sosyal konularda sadece iki değişken arasındaki ilişkinin incelenmesi hatalı sonuçlar verebilir. Çünkü bu iki değişken arasında ilişkinin varlığında dış değişkenlerin hiç birinin bu ilişkiyi etkilemediğini düşünmek yanıltıcı sonuçlara neden olmaktadır.

Bu değerlendirmelerden yola çıkarak Sanal Kaytarma olgusunu Planlı Davranış Teorisi (PDT) ile değerlendirdiğimizde; Sanal Kaytarma olgusunun nedenlerini belirlemenin önemi bir kez daha karşımıza çıkmaktadır. Planlı davranış teorisi, sosyal psikoloji temelli bir kuram olmasına karşın; birçok farklı disiplinin inceleme alanını giren davranışları açıklamada kullanılmaktadır (Cohen ve Hanno, 1993). Bu teori, belirli bir bağlamda oluşan insan davranışlarını, tahmin edilmeye ve açıklamaya yarayan bir davranış teorisidir (Küçük, 2012). Bu teoriye göre, bireylerin belli bir davranışı yapmalarının birincil sebebi *niyettir*. Bireylerin niyetlerini ise, davranışa yönelik tutumları (davranışın olası sonuçları), algılanan sosyal baskı (diğer insanların, bireyin davranışı ile ilgili ne düşündüğü) ve algılanan davranış kontrolü (bireyin belli bir davranışı yapmasının kolaylık/zorluk derecesi) etkilemektedir (Bozkurt, 2014). Bu teoriden yola çıkarak Sanal Kaytarma olgusunu yeniden ele aldığımızda, sanal kaytarmanın hem nedenlerinin belirlenmesine hem de yönetilmesine yönelik çeşitli çıkarımlarda bulunabiliriz.

Bireylerin sanal kaytarma *davranışına yönelik tutumu*, bu davranışa yönelik niyetini etkileyen ilk kriter olmaktadır.

Bireyler ilk olarak sanal kaytarma davranışının sonuçlarını kar-zarar ikileminde değerlendirmektedir. Sanal Kaytarma davranışı neticesinde elde edeceği fayda ile bu davranışın kendisine ve kurumuna vereceği zararı düşünerek, davranışı yapıp yapmama konusunda karar verir. Diğer taraftan bireylerin Sanal Kaytarma davranışı niyeti göstermesinde çalışma ortamındaki ve/veya kişisel yaşamındaki bireylerin etkileri olabileceği unutulmamalıdır. Özellikle sosyal medya kullanımı yönünde çalışanlar arasında yaygın bir gelenek oluşmuş ise, bireylerde bu sanal ortamlara katılma yönünde kendilerinde *sosyal baskı* hissedebilir. Son olarak bireylerin sanal kaytarma davranışları göstermesinde etkili olan *algılanan davranış kontrolü*, bireylerin sanal kaytarma davranışını yapma fırsatına sahip olup olmadığı ile ilgilidir. Yöneticilerin çalışanlar üzerinde sürekli kontrollerinin olması ve çalışanlara sağlanan internet bağlantısının kişisel işlerini yapabileceği sitelere (sosyal medya, bahis, video/müzik vb.) girişinin engellemesi gibi uygulamalar sanal kaytarma üzerinde etkili olabilir. PDT'den yola çıkarak sanal kaytarma olgusunun bireylerin bu davranışa yönelik tutumları ile açıklanması gerekmektedir. Dolayısıyla Sanal Kaytarma konusunda ilerleyen dönemlerde yapılabilecek çalışmalarda bireylerin davranışlarını açıklamaya çalışan kuramlardan yola çıkarak, daha derinlemesine araştırmalar yapılması gerekmektedir. Özellikle gözlem ve görüşme yöntemleri ile yapılabilecek çalışmalar sanal kaytarmanın yönetilebilmesi için büyük önem taşımaktadır.

Tüm bunların ötesinde Sanal Kaytarma olgusunun kurumlardan bütünüyle çıkarılıp atılamayacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Bununla birlikte Sanal Kaytarma davranışlarının kurumlara zarar verebilecek boyutlara ulaşmasına engel olunmalıdır. Bunun için en büyük sorumluluk kurum yöneticilerine düşmektedir. Bu sebeple kurum yöneticileri, kurumun internet kullanım

politikalarını çalışanlarına açıkça ifade etmelidir. Ayrıca yöneticiler, çalışanlara hukuki açıdan karşılaşılabilecekleri durumları bildirmelidir. Böylece çalışanların iş saatleri içerisinde internet kullanımını yoluyla işleri ile ilgili olmayan faaliyetlerde bulunmalarının kuruma ve kendilerine yol açacağı zararların farkına varmaları sağlanmalıdır. Ancak Sanal Kaytarmanın yönetimiyle ilgili kesinlikle bir tek yöntem bulunmadığı unutulmamalıdır. Nitekim kurumun iç dinamiklerine, kurum içerisindeki birimlerin yapısına göre farklı yöntemler uygulanabilir. Dolayısıyla kurumlar, hem kurum açısından hem de çalışanlar açısından Sanal Kaytarma olguna yönelik etkili yönetim gerçekleştirebilmek için çok titiz planlama yapmalıdır. Ayrıca kurumların insan kaynakları yönetimi birimleri ya da personel daireleri, bilgisayar ve internet kullanım gerekliliği olan birimlerin iş tanımlarını ve iş analizlerini eksiksiz hazırlaması gerekmektedir.

Yapılan bu öneriler literatür taraması yapılarak elde edilen bilgilere dayandırılarak oluşturulmuştur. Bu sebepten dolayı Sanal Kaytarma ile ilgili derinlemesine yapılacak araştırmalarda daha etkili çözüm yolları üretilebilir. Nitekim bu öneriler, geleceğin Kamu Yönetimi ve İnsan Kaynakları Yönetimi açısından oldukça önemli noktaları göz önüne almaktadır. Özellikle Kamu Yönetimi alanında bilişim teknolojileri kullanımının giderek artması göz önüne alındığında; kamu kurumunda ortaya çıkabilecek yeni bir personel sorununun (yıkıcı sanal kaytarma gibi) önüne geçilebilmesi için bu çıkarımların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular ve yapılan değerlendirmeler, hem kamu yöneticileri hem de konuyla ilgilenen araştırmacılar açısından önemli noktalara sahiptir.

KAYNAKÇA

- ADLER, N J. (1983). "Cross-cultural management research: The ostrich and the trend". *Academy of management Review*, 8(2), 226-232.
- AGHAZ, A.; SHEIKH, A. (2016). "Cyberloafing and job burnout: An investigation in the knowledge-intensive sector". *Computers in Human Behavior*, 62, 51-60.
- AKBULUT, Y.; DÖNMEZ, O.; DURSUN, Ö. Ö. (2017). "Cyberloafing and social desirability bias among students and employees". *Computers in Human Behavior*, 72(1), 87-95.
- ANANDARAJAN, M.; DEVINE, P.; SIMMERS, C. A. (2004). A multidimensional scaling approach to personal web usage in the workplace. Anandarajan M ve S. C (Eds.), *Personal web usage in the workplace: A guide to effective human resources management* (ss. 61). Hershey: Information Science Publishing.
- ANANDARAJAN, M.; SIMMERS, C. A. (2004). Constructive and destructive personal web use in the workplace: Mapping employee attitudes. Anandarajan M ve S. C (Eds.), *Personal web usage in the workplace: A guide to effective human resources management* (ss. 61). Hershey: Information Science Publishing.
- ASKEW, K.; BUCKNER, J. E.; TAING, M. U.; ILIE, A.; BAUER, J. A.; COOVERT, M. D. (2014). "Explaining cyberloafing: The role of the theory of planned behavior". *Computers in Human Behavior*, 36(1), 510-519.
- BAILEY, K. (1982). *Methods of social research*. New York: Simon and Schuster.
- BARLEY, S. R.; KUNDA, G. (1992). "Design and devotion: Surges of rational and normative ideologies of control in managerial discourse".

- Administrative science quarterly*, 37(3), 363-399.
9. BLANCHARD, A. L.; HENLE, C. A. (2008). "Correlates of different forms of cyberloafing: The role of norms and external locus of control". *Computers in Human Behavior*, 24(3), 1067-1084.
 10. BLOCK, W. (2001). "Cyberslacking, business ethics and managerial economics". *Journal of Business Ethics*, 33(3), 225-231.
 11. BOCK, G. W.; HO, S. L.. (2009). "Non-work related computing (NWRc)". *Communications of the ACM*, 52(4), 124-128.
 12. BOZKURT, Ö. Ç. (2014). "Planlanmış davranış teorisi çerçevesinde öğrencilerin girişimci olma niyetlerinin incelenmesi". *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 27-47.
 13. BURRELL, G.; MORGAN, G. (1979). *Sociological paradigms and organisational analysis*. London: Heinemann.
 14. CANDAN, H.; İNCE, M. (2016). "Siber kaytarma ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik emniyet çalışanları üzerine bir araştırma". *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 229-235.
 15. COHEN, J., HANNO, D. M. (1993). "An analysis of underlying constructs affecting the choice of accounting as a major". *Issues in accounting Education*, 8(2), 219-238.
 16. ÇALIŞKAN, K. (2003). "Sosyal İhtiyaçlar-Sosyal Beğenilirlik Ve Popüler Kültür". *İş,Güç Endüstri İlişkileri Ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 5(1), 0-0.
 17. ÇAVUŞOĞLU, S., PALAMUTÇUOĞLU, B. T. (2017). "İş Tatmininin Sanal Kaytarma Üzerindeki Etkisi". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 430-444.
 18. DEMİR, Ö.; SEFEROĞLU, S. S. (2016). "Bilgi Okuryazarlığı, İnternet Bağımlılığı, Sanal Aylaklık ve Çeşitli Diğer Değişkenlerin Sanal Zorbalık ile İlişkisinin İncelenmesi". *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*, 3(1), 1-26.
 19. GENÇ, E.; AYDOĞAN, E. (2016). "İşyerinde sanal tembellik davranışı ve etkin zaman yönetimi ilişkisi: bir kamu kurumunda araştırma". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 558-571.
 20. GREENFIELD, D. N.; DAVIS, R. A. (2002). "Lost in cyberspace: The web at work". *CyberPsychology & Behavior*, 5(4), 347-353.
 21. GRIFFITHS, M. (2010). "Internet abuse and internet addiction in the workplace". *Journal of Workplace Learning*, 22(7), 463-472.
 22. JANDAGHI, G.; ALVANI, S. M.; MATIN, H. Z.; KOZEKANAN, S. F. (2015). "Cyberloafing management in organizations". *Iranian Journal of Management Studies*, 8(3), 335-349.
 23. JÖRESKOG, K. G.; SÖRBOM, D. (1993). *Lisrel 8: Structural equation modeling with the SIMPLIS command language*. United States of America: Scientific Software International.
 24. KEKLIK, B.; KILIÇ, R.; YILDIZ, H., YILDIZ, B. (2015). "Sanal Kaytarma Davranışlarının Örgütsel Öğrenme Kapasitesi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi". *Business and Economics Research Journal*, 6(3), 129-144.
 25. KIM, S. J., BYRNE, S. (2011). "Conceptualizing personal web usage in work contexts: A preliminary framework". *Computers in Human Behavior*, 27(6), 2271-2283.
 26. KREJCIE, R. V., MORGAN, D. W. (1970). "Determining sample size for research activities". *Educational and psychological measurement*, 30(3), 607-610.

27. KÜÇÜK, E. (2012). "Planlanmış Davranış Teorisi Çerçevesinde Mali Müşavir (SMMM) Olma Niyetinin Altında Yatan Faktörlerin Analizi". *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(14), 145-162.
28. LIM, V. K.; (2002). "The IT way of loafing on the job: Cyberloafing, neutralizing and organizational justice". *Journal of Organizational Behavior*, 23(5), 675-694.
29. LIM, V. K.; CHEN, D. J. (2009). *Impact of cyber loafing on affect, work depletion, facilitation, and engagement*. Paper presented at the 24th Annual Conference of the Society of Industrial and Organizational Psychology, New Orleans, LA.
30. LIM, V. K.; CHEN, D. J. (2012). "Cyberloafing at the workplace: gain or drain on work?". *Behaviour & Information Technology*, 31(4), 343-353.
31. LIM, V. K.; TEO, T. S. (2005). "Prevalence, perceived seriousness, justification and regulation of cyberloafing in Singapore: An exploratory study". *Information & Management*, 42(8), 1081-1093.
32. LIM, V. K.; TEO, T. S.; LOO, G. L. (2002). "How do I loaf here? Let me count the ways". *Communications of the ACM*, 45(1), 66-70.
33. MILLS, J. E.; HU, B.; BELDONA, S.; CLAY, J. (2001). "Cyberslacking! A wired-workplace liability issue". *The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 42(5), 34-47.
34. NEUMAN, W. L. (2014). *Toplumsal araştırma yöntemleri: nitel ve nicelik yaklaşımlar* (S. Özge, Trans.). İstanbul: Yayın Odası Yayınları.
35. ÖRÜCÜ, E.; YILDIZ, H. (2014). "İşyerinde Kişisel İnternet ve Teknoloji Kullanımı: Sanal Kaytarma". *Ege Akademik Bakis*, 14(1), 99-114.
36. ÖZEN, Ş. (2000). "Türk Yönetim/Organizasyon Yazınında Yöntem Sorunu: Kongre Bildirileri Üzerine Bir İnceleme". *Doğu Akdeniz Üniversitesi Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 89-118.
37. ÖZEN, Ş. (2002). "Türkiye'deki örgütler/yönetim araştırmalarında törenselleşme sorunu". *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 5-31.
38. ÖZKALP, E.; AYDIN, U.; TEKELİ, S. (2012). "Sapkın örgütsel davranışlar ve çalışma yaşamında yeni bir olgu: sanal kaytarma (cyberloafing) ve iş ilişkilerine etkileri". *Çimento İşveren Sendikası Dergisi*, 26(2), 18-33.
39. PUNCH, K. F. (2005). *Sosyal araştırmalara giriş: Nicel ve nitel yaklaşımlar* (Z. Etöz, Trans.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
40. ROBINSON, S. L.; BENNETT, R. J. (1995). "A typology of deviant workplace behaviors: A multidimensional scaling study". *Academy of management journal*, 38(2), 555-572.
41. SERTTAŞ, O.; ŞİMŞEK, G. (2017). "Konaklama işletmelerinde siber aylıklık: çalışanların demografik özellikleri ile siber aylıklıkları üzerine bir araştırma". *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1), 20-34.
42. SHEIKH, A.; ATASHGAH, M. S.; ADIBZADEGAN, M. (2015). "The antecedents of cyberloafing: A case study in an Iranian copper industry". *Computers in Human Behavior*, 51(1), 172-179.
43. SÖNMEZ, V. (2005). "Bilimsel Araştırmalarda Yapılan Yanlışlıklar". *Eurasian Journal of Educational Research*, 18(1), 236-252.
44. STANTON, J. M. (2002). "Company profile of the frequent Internet user". *Communications of the ACM*, 45(1), 55-59.

45. TÜRK DİL KURUMU. (2011). *Büyük türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
46. ÜNAL, Ö. F.; TEKDEMİR, S. (2015). "Sanal kaytarma: Bir kamu kurumunda ampirik bir araştırma". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 95-118.
47. VAN DOORN, O. (2011). *Cyberloafing: A multi-dimensional construct placed in a theoretical framework*. (Master Thesis). Eindhoven: Eindhoven University of Technology Department Industrial Engineering and Innovation Sciences.
48. WEATHERBEE, T. G. (2010). "Counterproductive use of technology at work: Information & communications technologies and cyberdeviancy". *Human Resource Management Review*, 20(1), 35-44.
49. YILDIZ, B.; YILDIZ, H. (2015). "İş yaşamındaki sanal kaytarma davranışlarının hukuki yönden incelenmesi". *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 1-17.
50. Yıldız, H, Yıldız, B, İyigün, N Ö. (2016). "Psikolojik Sözleşme Algısının Sanal Kaytarma Davranışları Üzerindeki Etkisi". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 47(1), 147-165.
51. YOUNG, K.; PISTNER, M.; O'MARA, J.; BUCHANAN, J. (1999). "Cyber disorders: the mental health concern for the new millennium". *CyberPsychology & Behavior*, 2(5), 475-479.
52. YURDUSEV, N. (2007). "Analiz Seviyesi ve Analiz Birimi: Bir Ayırım Argümanı". *International Relations/Uluslararası İlişkiler*, 4(16), 3-19.